

ΑΓΚΥΡΑ

ΔΕΛΤΙΟ ΤΗΣ ΚΑΪΡΕΙΟΥ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ

3

ΑΝΔΡΟΣ
2010

ΟΙ ΛΑΤΙΝΟΙ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ ΜΕΤΑ ΤΟ 1204

Αλληλεξαρτήσεις και διαπλεκόμενα συμφέροντα

Στη διάρκεια του πρώτου αιώνα της λατινικής κυριαρχίας στο Αιγαίο, κατακτητές και έποικοι ανέπτυξαν ένα σύνθετο δίκτυο σχέσεων και αλληλεξαρτήσεων τόσο μεταξύ τους όσο και με τον υπόλοιπο λατινοκρατούμενο χώρο, οι οποίες αρθρώνονται σε πολλαπλά επίπεδα. Στη μελέτη αυτή θα επιχειρήσω να εντοπίσω τους παράγοντες εκείνους που, με τον έναν ή με τον άλλο τρόπο, έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση των σχέσεων αυτών. Τέτοιοι παράγοντες είναι ο τόπος προέλευσης των ξένων κυριάρχων, οι συνθήκες εγκατάστασής τους, η εκάστοτε πολιτική συγκυρία και, τέλος, οι γεωφυσικές και κλιματολογικές ιδιαιτερότητες του νησιωτικού χώρου, η θέση των νησιών, καθώς και η διάταξή τους σε ομάδες ή μεμονωμένα. Η πραγμάτευση του θέματος εστιάζεται κατά κύριο λόγο στις μικρές ανεξάρτητες ή ημιανεξάρτητες ηγεμονίες, που ιδρύθηκαν στο νησιωτικό Αιγαίο μετά την Τέταρτη Σταυροφορία, και αγγίζει μόνο περιφερειακά τα δύο μεγαλύτερα νησιά της Κρήτης και της Εύβοιας.

Μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους σταυροφόρους, ο νησιωτικός χώρος του Αιγαίου ακολούθησε τον γενικό πολιτικό κατάκερματισμό της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Η λατινική κυριαρχία, όμως, δεν επιβλήθηκε μονομιάς σε όλα τα νησιά. Για ορισμένα, μάλιστα, χρειάστηκε να παρέλθει ένας αιώνας πριν περάσουν στον έλεγχο των Λατίνων. Άλλα πάλι, όπως τα νησιά του βορειοανατολι-

* Η παρούσα μελέτη αποτελεί επεξεργασμένη και εμπλουτισμένη, με προσθήκη νέας βιβλιογραφίας, μορφή του άρθρου με τίτλο «The Latins in the Aegean after 1204: Interdependence and Interwoven Interests», που περιλαμβάνεται στον τόμο *Urbs capta. The Fourth Crusade and its Consequences. La IVe croisade et ses conséquences*, επιμ. Α. Laiou, Παρίσι 2005 [Réalités Byzantines 10], σ. 247-87.

κού Αιγαίου και τα Δωδεκάνησα, πλην της Ρόδου, που σύμφωνα με την *Partitio Romanie* είχαν περιέλθει στον λατίνο αυτοκράτορα, πολύ σύντομα βρέθηκαν στον έλεγχο της αυτοκρατορίας της Νίκαιας, για να ενσωματωθούν λίγο αργότερα στον βυζαντινό κορμό.¹

Ο θρίαμβος της Βενετίας το 1204 υπήρξε βαρύτατο πλήγμα για τη δεύτερη ιταλική ναυτική δύναμη. Η Γένοβα απείχε από την Τέταρτη Σταυροφορία, με αποτέλεσμα να αποκλεισθεί από τα οφέλη που προέκυψαν από την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης και τη διανομή των εδαφών της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Για έξι δεκαετίες περίπου, μέχρι το 1261, οι γενοβάτες έμποροι ήταν αναγκασμένοι να παραμείνουν μακριά από τη βυζαντινή πρωτεύουσα καθώς και από τις αγορές και τα εμπορικά λιμάνια της Ρωμανίας. Η Γένοβα, ωστόσο, προσπάθησε από νωρίς να δημιουργήσει προσκόμματα στην εξάπλωση της βενετικής ηγεμονίας στην ανατολική Μεσόγειο, υποστηρίζοντας την ανάπτυξη της πειρατείας είτε με τη μορφή επιθέσεων εναντίον εμπορικών πλοίων των αντιπάλων της είτε παρέχοντας κεφάλαια και πλοία σε πειρατές, όπως ο κόμης της Μάλτας Enrico Pescatore, προκειμένου να καταλάβει την Κρήτη και να την εντάξει στη σφαίρα επιρροής της.² Η γενονατική παρουσία στο Αιγαίο θεωρείται

1. A. Carile, «Partitio Terrarum Imperii Romanie», *Stu Ve* 7, 1965, σ. 125-305, και ειδικά σ. 217-22. Νικηφόρος Γρηγοράς, *Ιστορία*, ed. by L. Schopen, I, Βόννη 1829, σ. 29. Βλ. επίσης N. Oikonomidès, «La décomposition de l'empire à la veille de 1204 et les origines de l'empire de Nicée: à propos de la "partitio Romanie"», *Rapport au xve Congrès International d'Études Byzantines*, Αθήνα 1976 [= ο ίδιος, *Byzantium from the Ninth Century to the Fourth Crusade*, Λονδίνο, 1992, αρ. XX]. M. J. Angold, *A Byzantine Government in Exile. Government and Society under the Laskarids of Nicea, 1204-1261*, Οξφόρδη 1974, σ. 104, 114-15, 183, 196-97, 249-πβ. Π. Γουναρίδης, «Η τύχη της Ρόδου τον ΙΓ' αιώνα», *Σύμμεικτα* 15, 2002, σ. 177-82.

2. M. Balard, «Les Génois en Romanie entre 1204 et 1261. Recherches dans les minutiers notariaux Génois», *MEFAR* 78/1, 1966, σ. 467-592, ιδίως σ. 467-74· ο ίδιος, *La Romanie Génoise (XIF - début du XVe siècle)*, Ρώμη - Γένοβα 1978 [Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome - 235. Atti della Società Igitur di Storia Patria, n.s., τ. XVIII (XCII), fasc. I], σ. 38-40.

ότι λειτούργησε καταλυτικά, αφυπνίζοντας τους Βενετούς και επισπεύδοντας την κατάκτηση μεγάλου μέρους των Κυκλάδων και των Σποράδων, στις οποίες αρκετό χρονικό διάστημα μετά την κατάλυση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, η δυτική κυριαρχία παρέμενε ακόμα θεωρητική. Δυστυχώς, όμως, οι πληροφορίες των πηγών σχετικά με τα γεγονότα αυτά είναι εξαιρετικά συγκεχυμένες.

Αν πιστέψουμε τον βενετό χρονογράφο του 16ου αιώνα Daniele Barbaro, η κατάκτηση των νησιών ολοκληρώθηκε σε δύο στάδια.³ Γύρω στα 1205 ο Μάρκος Σανούδος, επικεφαλής ενός στόλου αποτελούμενου από οκτώ γαλέρες, τις οποίες είχε εξοπλίσει με δικά του έξοδα, απέπλευσε από την Κωνσταντινούπολη με προορισμό τη Νάξο και με σκοπό να εκδιώξει τους Γενοβάτες που είχαν καταλάβει το νησί.

Μολονότι βρισκόταν έξω από τους μεγάλους θαλάσσιους δρόμους που ένωναν τη βορειοδυτική Μεσόγειο με τη Μέση Ανατολή και την Κωνσταντινούπολη, η Νάξος κατείχε κεντρική θέση τόσο στο νησιωτικό σύμπλεγμα των Κυκλάδων όσο και πάνω στις εναλλακτικές θαλάσσιες διαδρομές διαμέσου των νησιών. Ακριβώς λόγω της

3. Η πρωιμότερη πηγή που αναφέρεται στην κατάκτηση των νησιών είναι το χρονικό του Andrea Dandolo, *Chronica per extensum descripta*, εκδ. E. Pastorello, στο L. A. Muratori, *Rerum Italicorum Scriptores XII*, Μπολόνια 1942, σ. 282. Όμως, το αδημοσίευτο χρονικό του Daniele Barbaro θεωρείται περισσότερο αξιόπιστο· βλ. το σχετικό χωρίο στη μελέτη του J. K. Fotheringham, *Marco Sanudo, Conqueror of the Archipelago*, Οξφόρδη 1915, σ. 106-08. Αποσπάσματα και από τα δύο χρονικά δημοσιεύει ο R. - J. Loenertz, *Les Ghisi, dynastes vénitiens dans l'Archipel, 1207-1390*, Φλωρεντία 1975, σ. 312-16. Βλ. την ανάλυση του Fotheringham, *Marco Sanudo*, σ. 36-59· S. Borsari, *Studi sulle colonie veneziane in Romania nel XIII secolo*, Νάπολη 1966, σ. 34-43· D. Jacoby, *La féodalité en Grèce médiévale. Les «Assises de Romanie», sources, application et diffusion*, Παρίσι-Χάγη 1971, σ. 271-73· και, πιο πρόσφατα, G. Ravagnani, «La Romania veneziana», στο G. Cracco και G. Ortalli, επιμ., *Storia di Venezia dalle origini alla caduta della Serenissima. II. L'età del Comune*, Ρώμη 1995, σ. 197-200. Πβ. Loenertz, *Les Ghisi*, σ. 26-28, ο οποίος θεωρεί ότι τα νησιά καταλήφθηκαν από τους Λατίνους στο πλαίσιο μιας και μόνο επιχείρησης το 1207· και F. Thiriet, *La Romanie vénitienne au moyen âge*, Παρίσι 1959, σ. 82.

γεωγραφικής της θέσης και του μεγάλου μεγέθους της είχε επιλεγεί να αποτελέσει διοικητικό και εκκλησιαστικό κέντρο, αρχικά ως έδρα τουρμάρχη και μητροπολίτη Παροναξίας τον 11ο αιώνα και στη συνέχεια, στα τέλη του 12ου αιώνα, ως πρωτεύουσα της επαρχίας Δωδεκανήσου.⁴ Επιπλέον, το νησί διέθετε πολύ εύφορο έδαφος και υπέδαφος πλούσιο σε ασβεστολιθικά πετρώματα και κοιτάσματα σμύριδας, τα οποία ήταν γνωστά ήδη από την αρχαιότητα. Όλα τα παραπάνω στοιχεία, όπως επίσης και το γεγονός ότι, ενώ τα περισσότερα νησιά του κεντρικού Αιγαίου είχαν διανεμηθεί ανάμεσα στον λατίνο αυτοκράτορα και τη Βενετία, η Νάξος δεν είχε συμπεριληφθεί στο κείμενο της διανομής των εδαφών της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, την καθιστούσαν ιδιαίτερα σημαντική.⁵ Εύκολα, λοιπόν, γίνεται αντιληπτό γιατί οι Βενετοί, άριστοι γνώστες της γεωγραφίας και της οικονομίας του αιγιακού χώρου, δεν ήταν διατεθειμένοι να επιτρέψουν την εγκατάσταση εκεί γενουατών πειρατών. Ούτε ασφαλώς είναι τυχαίο γεγονός ότι το έργο της κατάκτησης ανέλαβε ο ανιψιός του βενετού δόγη, ο Μάρκος Σανούδος, ο οποίος είχε ακολουθήσει τον γηραιό θείο του στην Κωνσταντινούπολη και γνώριζε καλά το πολιτικό παρασκήνιο, καθώς, μεταξύ άλλων, είχε λάβει μέρος στις διαπραγματεύσεις για την πώληση της Κρήτης.⁶ Άλλωστε, η δημοκρατία του Αγίου Μάρκου, όπως έχει επανειλημμένα υπογραμμιστεί,

4. Σύμφωνα με την E. Malamut, *Les îles de l'Empire Byzantin, VIIe-XIe siècles*, I, Παρίσι 1988, σ. 331-32, 355-57, 495, 592, στα τέλη του 12ου αιώνα, μετά τις διοικητικές μεταρρυθμίσεις του Αλεξίου Α' και στη συνέχεια του Μανουήλ Κομνηνού, η περιφέρεια των «Κυκλάδων Νήσων» ή της «Δωδεκανήσου» είχε συρρικνωθεί στο ελάχιστο με πρωτεύουσα τη Νάξο. Για το δίκτυο των θαλάσσιων δρόμων κατά τον 11ο-12ο αι. και τη θέση των Κυκλάδων μέσα σ' αυτό, βλ. *Malanout, Les îles de l'Empire Byzantin*, II, σ. 549-61.

5. *Castle, Partitio*, σ. 217-19, 258-59, 281. Μια πιθανή ερμηνεία για την απουσία της Νάξου από το κείμενο της Partitio είναι ότι η επαρχία «Κυκλάδων» είχε ήδη αποσχιστεί από τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία στα τέλη του 12ου ή στις αρχές του 13ου αι., όπως ακριβώς είχε συμβεί με τη Ρόδο και την κεντρική Εύβοια· βλ. *Malanout, Les îles de l'Empire Byzantin*, I, σ. 99-101.

6. *Woolfinghham, Marco Sanudo*, σ. 31-35.

δεν ήταν σε θέση να προβεί η ίδια στην προσάρτηση νέων περιοχών, αφού δεν διέθετε τα μέσα για την κατάκτηση και τη διατήρηση των εδαφών που της είχαν επιδικασθεί.

Σε δεύτερο χρόνο, και ενώ στο Αιγαίο εξακολουθούσε να επικρατεί ανασφάλεια εξαιτίας των συνεχιζόμενων πειρατικών επιδρομών, η βενετική κυβέρνηση, επωφελούμενη από το κενό εξουσίας που επικρατούσε στην πλειονότητα των νησιών, και έχοντας εξασφαλίσει τη συγκατάθεση του αυτοκράτορα Ερρίκου της Φλάνδρας, εξουσιοδότησε τους υπηκόους της να προβούν με δικά τους έξοδα στην κατάκτησή τους, υπό τον όρο ότι θα αναγνώριζαν στη συνέχεια την επικυριαρχία του τελευταίου για τα εδάφη που θα καταλάμβαναν. Η ναυτική επιχείρηση που, σύμφωνα πάντα με το χρονικό του Barbaro, οδήγησε στην υπαγωγή σημαντικού αριθμού νησιών στον έλεγχο των Λατίνων είχε ως αφετηρία τη Βενετία και τοποθετείται στο έτος 1207. Πρόσφατα, ο G. Saint-Guillain, συνεξετάζοντας πρωιμότερα βενετικά χρονικά με επίσημα έγγραφα, βυζαντινές αφηγηματικές πηγές και λογοτεχνικά έργα του 13ου αιώνα, αμφισβήτησε την αξιοπιστία της ύστερης αυτής πηγής και πρότεινε την αναθεώρηση των γεγονότων της κατάκτησης των νησιών του Αρχιπελάγους. Ειδικότερα, υποστήριξε ότι η λατινική κυριαρχία επιβλήθηκε με μεγαλύτερη καθυστέρηση στα νησιά, ενδεχομένως αφού προηγήθηκε μια αποτυχημένη απόπειρα κατάκτησής τους γύρω στο 1205, και ότι η ναυτική επιχείρηση, που είχε ως αποτέλεσμα την εγκαθίδρυση του δουκάτου της Νάξου, έλαβε χώρα μεταξύ των ετών 1212-1214, αλλά οπωσδήποτε πριν το 1216, έτος κατά το οποίο ο Μάρκος Σανούδος έδωσε όρκο υποτέλειας στον λατίνο αυτοκράτορα.⁷

Όπως και να είχαν τα πράγματα, φαίνεται ότι οι επίδοξοι κατακτητές επικέντρωσαν τις προσπάθειές τους στο νοτιοδυτικό Αιγαίο και πιο συγκεκριμένα στο νησιωτικό σύμπλεγμα των Κυκλάδων, καθώς και στις λεγόμενες Θεσσαλικές Σποράδες, τη νησοσυστάδα που κατα-

7. G. Saint-Guillain, «Les conquérants de l'archipel. L'empire Latin de Constantinople, Venise et les premiers seigneurs des Cyclades», στο *Quarta Crociata. Venezia - Bisanzio - Impero Latino*, επιμ. G. Ortalli - G. Ravegnani - P. Screiner, Venezia 2006, σ. 124-237.

λαμβάνει τη θαλάσσια περιοχή ανατολικά του Πηλίου και βόρεια της Εύβοιας.⁸ Ο Μάρκος Σανούδος, ο οποίος κατά τα φαινόμενα είχε αναλάβει την οργάνωση και τον συντονισμό του όλου εγχειρήματος, εκτός από τη Νάξο, κατέλαβε μαζί με τους συντρόφους του την Πάρο, τη Μήλο και τη Σαντορίνη. Ο Marino Dandolo κατέλαβε την Άνδρο, και οι αδελφοί Andrea και Geremia Gisi τα νησιά της Τήνου και της Μυκόνου, ο πρώτος, και της Σκύρου, Σκιάθου και Σκοπέλου, ο δεύτερος. Η κατάκτηση της Λήμνου από τον επίσης βενετό Filocalo ή Filocarò Navigaioso, αν και στις πηγές αναφέρεται ότι πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια της ίδιας επιχείρησης, ήταν στην πραγματικότητα αποτέλεσμα διαφορετικής πρωτοβουλίας.⁹ Ως ανακριβείς, εξάλλου, ελέγχονται οι πληροφορίες των νεότερων χρονικών σχετικά με την κατάκτηση της Κέας, η οποία γνωρίζουμε ότι διέφυγε τη λατινική κατοχή για λίγα τουλάχιστον χρόνια ακόμα.¹⁰ Η εγκατάσταση, τέλος, της βενετικής οικογένειας των Venier στα Κύθηρα, την οποία ο γερμανός ιστορικός Karl Hopf συνέδεσε αυθαίρετα με τη ναυτική εκστρατεία του 1207, όπως έχει πλέον αποδειχθεί πέρα από κάθε αμφιβολία ήταν όχι μόνο κατά πολύ μεταγενέστερο χρονικά γεγονός, αλλά και συνακόλουθο της ειρηνικής μεταβίβασης της εξουσίας από τους Βυζαντινούς στους Βενετούς μέσω ενός γαμήλιου συμβολαίου.¹¹

8. Γενικά αναξιόπιστες θεωρούνται, εξάλλου, οι πληροφορίες των πηγών σχετικά με τη διεξαγωγή της ναυτικής εκστρατείας και τα αποτελέσματά της, δηλαδή με άλλα λόγια ποια ακριβώς νησιά κατακτήθηκαν και από ποιους, βλ. Borsari, *Studi*, σ. 34 κ.εξ. Loenertz, *Les Ghisi*, σ. 28-29.

9. Borsari, *Studi*, σ. 41-42· επίσης P. Topping, «Latins on Lemnos before and after 1453», στο A. Bryer και H. Lowry, επιμ., *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society*, Μπίρμινγκχαμ - Ουάσιγκτον D.C. 1986, σ. 217-20· G. Saint-Guillain, «Deux îles au temps de l'Empire Latin: Andros et Lemnos au XIIe siècle», *MEFRM* 113/1, 2001, σ. 603-17.

10. Borsari, *Studi*, σ. 37-38, 42-43· F.-X. Leduc, «Venise, Marin Falier, l'Ègèe au début du XIVème siècle: la vente de Cèos par les Ghisi à Ruggiero Premarin (1325)», *Atti dell'Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti. Classe di scienze morali, lettere ed arti* 160, 2002, σ. 605-07.

11. Borsari, *Studi*, σ. 37-38· Ch. A. Maltezos, «Le famiglie degli Eudemonogian-

Όπως προέβλεπε η συμφωνία του δόγη με τον Ερρίκο της Φλάνδρας, ο Μάρκος Σανούδος αναγνώρισε την επικυριαρχία του τελευταίου και εκείνος με τη σειρά του τον περιέβαλε με τα εδάφη που είχε μόλις καταλάβει, με τους ίδιους όρους που είχαν λάβει τα φέουδά τους και οι άλλοι βαρόνοι της αυτοκρατορίας.¹² Αντίστοιχα, οι αδελφοί Ανδρέας και Ιερεμίας Γκίτζη έγιναν άμεσοι υποτελείς του λατίνου αυτοκράτορα για τα νησιά που είχαν κατακτήσει. Με αυτόν τον τρόπο ενσωματώθηκαν στη φεουδαρχική ιεραρχία της λατινικής αυτοκρατορίας της Κωνσταντινούπολης, στους κόλπους της οποίας παρέμειναν μέχρι το 1248, οπότε ο αυτοκράτορας Βαλδουίνος Β' μεταβίβασε την επικυριαρχία των νησιών του Αιγαίου Πελάγους στον πρίγκιπα της Αχαΐας, Γουλιέλμο Β' Βιλλεαρδουίνο. Όταν μετά το θάνατο του τελευταίου, το 1278, η επικυριαρχία του πριγκιπάτου περιήλθε στον βασιλιά Κάρολο Α' τον Ανδεγαυό, ο νησιωτικοί κύριοι έγιναν υποτελείς των Ανδεγαυών της Σικελίας.¹³

Στα λιγιστά σωζόμενα δημόσια έγγραφα του 13ου αιώνα, το νησιωτικό κράτος που ίδρυσε ο Μάρκος Α' Σανούδος αναφέρεται ως «ducatu Nixie et Andre», «δουκάτο Νάξου και Άνδρου», από το όνομα των δύο μεγαλύτερων νησιών που το αποτελούσαν. Ενώ η ονομασία «δουκάτο του Αιγαίου Πελάγους» ή «του Αρχιπελάγους», με την οποία είναι ευρύτερα γνωστό, αρχίζει να χρησιμοποιείται μόλις

nis e Venier a Cerigo dal XII al XIV secolo. Problemi di cronologia e prosopografia», *Rivista di Studi Bizantini e Slavi* 2, 1982 = *Miscellanea Agostino Pertusi*, τ. 2, Μπολόνια 1982, σ. 204-16 [= ανατ. η ίδια, *Βενετική Παρουσία στα Κύθηρα. Αρχαιακές Μαρτυρίες*, Αθήνα 1991, Η'· M. Koumanoudi, «'Illi de Ca' Venier': The first Venetian Lords of Kythera», στο M. Koumanoudi και Ch. Maltezos, επιμ., *Venezia e Cerigo. Atti del Simposio Internazionale, Venezia, 6-7 dicembre 2002*, Βενετία 2003, σ. 87-91· και πρόσφατα X. Μαλτέζου, *Τα Κύθηρα τον καιρό που κυριαρχούσαν οι Βενετοί*, Βενετία 2008, σ. 17-33.

12. ...plus quam aliquis baronus qui tunc erat in Romania: Loenertz, *Les Ghisi*, σ. 279, εγγρ. B2 (επιστολή που απηύθυνε ο δούκας της Νάξου, Μάρκος Β' Σανούδος, στον δόγη της Βενετίας το 1282).

13. Jacoby, *La féodalité*, σ. 21-23· Loenertz, *Les Ghisi*, σ. 279-80.

τον επόμενο αιώνα. Δεν γνωρίζουμε ποιες ήταν οι προθέσεις του Σανούδου όταν προέβη στην κατάκτηση των νησιών και αν φιλοδοξούσε η νησιωτική του επικράτεια με πρωτεύουσα τη Νάξο να αντικαταστήσει το βυζαντινό «θέμα» που υπήρχε προηγουμένως στην περιοχή. Πάντως, η επιλογή του ονόματος «δουκάτο», με τις σημασιολογικές του προεκτάσεις, πρέπει να έγινε κατ' αναλογία προς τα φέουδα-δουκάτα που είχε διανεμίσει ο λατίνος αυτοκράτορας στους σταυροφόρους.¹⁴

Αντί του τίτλου του δούκα, που ο Barbaro αποδίδει πρωθύστερα στον ιδρυτή του δουκάτου, ο τελευταίος και οι διάδοχοί του μέχρι τις αρχές του 14ου αιώνα χρησιμοποιούν στα επίσημα έγγραφα τον τίτλο «*ducatus Nixie et Andre dominator*», δηλαδή «κύριος του δουκάτου της Νάξου και Άνδρου». ¹⁵ Αλλά και ο γιος του Ανδρέα Γκίζη,

14. Τα προς κατάκτηση εδάφη της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας που, όπως αναφέρει ο Γοδεφρείδος Βιλλεαρδουίνος, ο αυτοκράτορας μοίρασε ως φέουδα στους σταυροφόρους ονομάστηκαν δουκάτα και περιλάμβαναν ένα κάστρο και τη γύρω του περιοχή. Παρουσίαζαν, δηλαδή, μορφή ανάλογη με τα «θέματα» της βυζαντινής επαρχιακής διοίκησης, όπως αυτά είχαν διαμορφωθεί μετά τη διοικητική αναδιοργάνωση που είχε γίνει στα χρόνια των Κομνηνών. Βλ. Geoffroy de Villehardouin, *La conquête de Constantinople*, εκδ. E. Faral, Παρίσι 1938, §§ 304-05, 316. Carile, *Partitio*, σ. 128-31· ο ίδιος, *Per una storia dell'Impero Latino de Romania (1204-1261)*, Μπολόνια 1978, σ. 207-11, 213-16· Ε. Παπαδοπούλου, *Marin Sanudo Torsello, Istoria di Romania*, Αθήνα 2000, σ. 219-20.

15. ...*non solamente si dava titolo di duca di quell'isola ma per reputation se appellava duca dell'Arcipelago...*: Fotheringham, *Marco Sanudo*, σ. 107· Loenertz, *Les Ghisi*, σ. 27-29, 314. Σε έγγραφο που συντάχθηκε στη Βενετία στις 3 Σεπτεμβρίου 1227, λίγο πριν το θάνατό του, ο Μάρκος Α' Σανούδος ονομάζει τον εαυτό του *ducatus Nixie et Andre dominator*: B. Lanfranchi Strina, *SS. Trinità e S. Michele Arcangelo di Brondolo. Documenti 1200-1229 e notizie di documenti*, III, Βενετία 1987 [Fonti per la Storia di Venezia sez. II - Archivi Ecclesiastici - Diocesi Clodiense], σ. 439, αρ. 679. Ως *ducatus Nikisee et Andre dominator* μνημονεύεται και ο διάδοχός του Άγγελος Σανούδος (1227-1262) σε έγγραφο παραχώρησης φεούδου του 1251: Saint-Guillain, «*Deux îles au temps de l'Empire Latin*», σ. 618. Ο Μάρκος Β' Σανούδος (1262-1292) τιτλοφορείται *ducatus Nicoxie et Andre dominator* ή *ducatus Nechesie et Andre dominator*. Με τον τίτλο *dux Nicxie et Andreae* μνημονεύει ο Μαρίνος Σανούδος και τον πέμπτο ηγεμόνα του δουκάτου του

Βαρθολομαίος Α', ονομάζει τον εαυτό του «*dominator Thynarum et Micularum*».¹⁶ Ως «*dominator Andre*», εξάλλου, μνημονεύεται σε έγγραφο του 1242 που συντάχθηκε στη Μεθώνη ο κύριος της Άνδρου και υποτελής των Σανούδων, Marino Dandolo, γεγονός που ενδεχομένως φανερώνει την αμηχανία που ένιωθαν οι Βενετοί, τουλάχιστον τον πρώτο καιρό, μέσα στο ανοίκειο αλλ' όχι και άγνωστο γι' αυτούς φεουδαρχικό περιβάλλον.¹⁷ Την ίδια άλλωστε αμηχανία αποπνέει η φράση «*quarte partis et dimidie dominator*», δηλαδή «κύριος των τριών όγδοων της Λατινικής Αυτοκρατορίας», που προστέθηκε στον τίτλο του δόγη της Βενετίας μετά την Τέταρτη Σταυροφορία.¹⁸

Η ηγετική φυσιογνωμία του Μάρκου Σανούδου, και κυρίως ο ρόλος που διαδραμάτισε στην κατάκτηση των νησιών του Αιγαίου Πελάγους καθώς και η γεωπολιτική σημασία των κτήσεών του, τον κατέταξαν από την πρώτη κιόλας στιγμή μεταξύ των κυριότερων βαρόνων, των σπουδαιότερων δηλαδή φεουδαρχών της Λατινικής Αυτοκρατορίας. Ο γάμος τού γιου του Αγγέλου με τη θυγατέρα του Macaire de Sainte Menehould, ενός από τους σημαντικότερους αξιωματούχους του αυτοκρατορικού στρατού, λίγο αργότερα, -που, σύμφωνα με τον ιστορικό

Αρχιπελάγους, Νικόλαο Σανούδο (1323-1341), στις επιστολές το πρώτου μισού του 14ου αι.: Παπαδοπούλου, *Istoria*, σ. 219. Γενικότερα για την προέλευση του τίτλου του δούκα του Αιγαίου Πελάγους και τις ετυμολογικές ερμηνείες των όρων Αρχιπελάγος - Αιγαίο Πέλαγος βλ. Ch. A. Maltezou, «*De la Mer Égée à l'Archipel: quelques remarques sur l'histoire insulaire égéenne*», *EYΨΥΧΙΑ. Mélanges offerts à Hélène Ahrweiler*, II, Παρίσι 1998 [Byzantina Sorbonensia 16], σ. 459-67.

16. ...*venit ante nostram nostrumque consiliariorum presentiam egregius et nobilis vir dominus Bartholomeus gisi dominator Thynarum et micularum*: Loenertz, *Les Ghisi*, σ. 285, εγγρ. B4, στ. 10-11, 33-34 (24 Δεκεμβρίου 1284).

17. Βλ. Archivio di Stato di Venezia (=A.S.V.), *S. Giovanni Evangelista di Torcello*, b. 3, Perg. (3 Αυγούστου 1242).

18. Dandolo, *Chronica*, σ. 279-80· Laurentii de Monacis, *Chronicon de rebus Venetis ab U.C. ad annum MCCCCLIV*, omnia ex mss. editisque codicibus eruit, recensuit, praefationibus illustravit F. Cornelius, Venetiis 1758, σ. 140. A. Carile, *La Chronachistica Veneziana (secoli XIII-XVI) di fronte alla spartizione della Romania nel 1204*, Φλωρεντία 1969, σ. 195, 202-03.

Marino Sanudo Torsello, τελέστηκε στα ανάκτορα του αυτοκράτορα στην Κωνσταντινούπολη- ήταν επιβεβαίωση του κύρους του, ενώ παράλληλα τον έφερε εγγύτερα στο περιβάλλον του επικυρίαρχου.¹⁹

Τους στενούς δεσμούς της με τον αυτοκράτορα η οικογένεια των Σανούδων εξακολούθησε να τους αξιοποιεί για να ικανοποιήσει τις φιλοδοξίες της ακόμα και μετά την εκδίωξή του τελευταίου από την Κωνσταντινούπολη το 1261. Χαρακτηριστικά αναφέρω ότι όταν ο Βαλδουίνος Β' πέρασε από τη Θήβα στον δρόμο προς τη Δύση, μεταξύ των ευγενών που τον υποδέχτηκαν ήταν και η σύζυγος του δούκα του Αρχιπελάγους, η οποία πρόσφερε σ' αυτόν και στη συνοδεία του σπουδαία δώρα, εξασφαλίζοντας το χρίσμα του ιππότη για το γιο της Μάρκο.²⁰

Τα λιγιστά στοιχεία που διαθέτουμε δείχνουν ότι κατά το δεύτερο μισό του 13ου αιώνα οι νησιωτικοί ηγεμόνες επιδιώκουν να συνάπτουν επιγαμίες με μέλη της φεουδαρχικής αριστοκρατίας του πριγκιπάτου της Αχαΐας (όπως, π.χ., ο γάμος που συνήψε ο κύριος της Μήλου, Φραγκίσκος Σανούδος, με την Κασσάνδρα, κόρη του Γοδεφρείδου de Durnay, βαρόνου των Καλαβρύτων και της Γρίτσαινας).²¹ Η Πελοπόννησος, όμως, δεν μονοπωλεί το ενδιαφέρον τους.

Από την άποψη των γαμήλιων στρατηγικών, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η περίπτωση του Γεωργίου Α' Γκίζη, γιου του Βαρθολομαίου Α', κυρίου της Τήνου και της Μυκόνου. Ο Γεώργιος παντρεύτηκε σε πρώτο γάμο την κόρη του Guy de Dramelay.²² Το 1292 τον βρίσκουμε να κατέχει τη βαρονία της Χαλανδρίτσας στο όνομα

19. Παπαδοπούλου, *Istoria*, σ. 122-23, 251.

20. Παπαδοπούλου, *Istoria*, ό.π.

21. Παπαδοπούλου, *Istoria*, σ. 120-23, 249-50.

22. Για τον Guy de Dramelay και τη θέση του στη φεουδαρχική ιεραρχία του πριγκιπάτου της Αχαΐας, βλ. αραγωνική διασκευή *Χρονικού του Μορέα*, *Libro de los fechos et conquistas del Principado de la Morea compilado por comandamiento de Don Fray Ferrandez de Heredia, maestro del Hospital de S. Johan de Jerusalem. Chronique de Morée aux XIIIe et XIVe siècles publiée et traduite pour la première fois pour la Société de l'Orient Latin par A. Morel-Fatio*, Γενεύη 1885, σ. 56, § 254.

της γυναίκας του και συγχρόνως να ασκεί καθήκοντα στρατιωτικού διοικητή στην Καστελλανία της Καλαμάτας.²³ Όταν, μετά το θάνατο της γυναίκας του, η βαρονία της Χαλανδρίτσας πέρασε στα χέρια του Νικολάου de Dramelay, εκείνος στράφηκε σε αναζήτηση νύφης στη γειτονική Εύβοια, και γύρω στο 1299-1300 παντρεύτηκε την Αλίκη dalle Carceri, κληρονόμο του κεντρικού τρίτου της Εύβοιας. Με το γάμο του αυτό εξασφάλισε οικονομικά οφέλη και κυριαρχικά δικαιώματα για τους διαδόχους του στο νησί της Εύβοιας, ενώ κατόρθωσε να αυξήσει σημαντικά το κύρος του και να ανέλθει στη φεουδαρχική ιεραρχία. Ως τριτημόριος της Εύβοιας, εκτός από βασσάλος, βαρόνος και λίζιος υποτελής του Πρίγκιπα της Αχαΐας, ο Γεώργιος έγινε και ισότιμος με αυτόν, στην ίδια θέση με τους δούκες των Αθηνών και της Νάξου, τον μαρκήσιο της Βοδόνιτσας, τον κόμη της Κεφαλληνίας, τον κύριο των Καλαβρύτων, της Πάτρας κ.λπ.²⁴ Ο γάμος αυτός είχε ένα επιπλέον όφελος για τον Γεώργιο, επειδή η μικρή σχετικά απόσταση από την Τήνο και τη Μύκονο του επέτρεπε να ασκεί καλύτερα τη διακυβέρνηση των νησιωτικών του κτήσεων.

Ο Γεώργιος δεν ήταν το πρώτο μέλος της οικογένειάς του που συνήψε γάμο με τριτημόριο της Εύβοιας. Η αδελφή του πάππου του Αγνή, είχε παντρευτεί κάτω από αδιευκρίνιστες συνθήκες τον Όθωνα de Cicon, ανιψιό από την πλευρά της μητέρας του Σίβυλλας, του κυρίου των Αθηνών Όθωνα della Roche, και κύριο της Καρύστου, δηλαδή του νοτίου τρίτου του νησιού.²⁵

Άλλωστε, οι σχέσεις της οικογένειας του Γεωργίου Γκίζη με το νησί της Εύβοιας ήταν πολύ παλιές. Ο αδελφός του πάππου του, και ενδεχομένως ο πάππος του, διατηρούσαν σπίτι στη βενετική συνοικία της Χαλκίδας ήδη από το 1216, προφανώς γιατί από την πρωτεύουσα της Εύβοιας μπορούσαν να ανταποκριθούν πολύ καλύτερα στις εμπο-

23. *Livre de la conquête de la princée de l'Amorée. Chronique de Morée (1204-1305)*, εκδ. J. Longnon, Παρίσι 1911, σ. 302-03, § 764. Loenertz, *Les Ghisi*, σ. 105-08.

24. Loenertz, *Les Ghisi*, σ. 110-11, 113-14. Jacoby, *La féodalité*, σ. 25, 238.

25. Loenertz, *Les Ghisi*, σ. 33-37.

ρικές τους δραστηριότητες απ' ό,τι στα δυσπρόσιτα κάστρα τους στη Σκόπελο και την Τήνο.²⁶

Αρκετά διαδεδομένες φαίνεται ότι ήταν οι επιγαμίες μεταξύ των ηγεμονικών οίκων του Αιγαίου και των τριτημορίων της Εύβοιας. Σύμφωνα με τον Σανούδο, η τελευταία κόρη του Γουλιέλμου Α' da Verona -κυρίου του νότιου τμήματος της Εύβοιας- παντρεύτηκε τον Μαρίνο Σανούδο - κύριο της μισής Νάξου και ολόκληρης της Πάρου.²⁷ Η πληροφορία αυτή, ωστόσο, δεν διασταυρώνεται από άλλη πηγή. Ο ίδιος αναφέρει, εξάλλου, ότι δύο από τις θυγατέρες του Παύλου Navigaioso της Λήμνου, η Αγνή και η Μαρία παντρεύτηκαν τον Gaetano da Verona, εκτημόριο της Εύβοιας, και τον γιο του Γουλιέλμου Α' da Verona, Gilberto Β', αντίστοιχα.²⁸ Και οι δύο αυτοί γάμοι έγιναν πριν κατακτήσει τη Λήμνο ο Λικάριος το φθινόπωρο του 1279, πιθανότατα στα πλαίσια της ανάγκης για στενότερη πολιτική και στρατιωτική συνεργασία μεταξύ των λατινικών δυνάμεων του Αιγαίου μετά την ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τον Μιχαήλ Η' Παλαιολόγο.

Αντίθετα, παρά την κοινή βενετική τους καταγωγή και τα κοινά συμφέροντα που είχαν στην περιοχή, οι νησιωτικοί κύριοι δεν φαίνεται να επεδίωξαν ιδιαίτερα τη σύσφιξη των μεταξύ τους σχέσεων με τη δημιουργία συγγενικών δεσμών. Η μοναδική περίπτωση γάμου που γνωρίζουμε ανάμεσα σε μέλη των νησιωτικών ηγεμονικών οικογενειών κατά τον 13ο αιώνα είναι εκείνη μεταξύ του μεγάλου δούκα της Λήμνου Παύλου Navigaioso και της αδελφής του Μάρκου Β' Σανούδου.²⁹

Όσον αφορά τους γάμους με Βενετούς, τα λιγοστά παραδείγματα που έχουμε στη διάθεσή μας δεν επιτρέπουν την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων. Αν κρίνουμε, ωστόσο, από την περίπτωση της θυγατέρας του Ιερεμία Γκίτζη, της Marchesina, η οποία παντρεύτηκε τον

26. Loenertz, *Les Ghisi*, σ. 32-33.

27. Παπαδοπούλου, *Istoria*, σ. 130, 259.

28. Παπαδοπούλου, *Istoria*, σ. 139, 273. Loenertz, *Les Ghisi*, σ. 436, υποσημ. 8.

29. Παπαδοπούλου, *Istoria*, σ. 139, 272-73.

γιο του δόγη της Βενετίας Ιάκωβο Tiepolo (1229-1249), και αργότερα επίσης δόγη, Lorenzo Tiepolo (1268-1274), τότε οι θυγατέρες των κυρίων του Αρχιεπαρχείου θα πρέπει να θεωρούνταν πολύφερνες νύφες από τους ευγενείς της λιμνοθάλασσας.³⁰ Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι τόσο ο Lorenzo όσο και ο πατέρας του γνώριζαν καλά τα πράγματα του νησιωτικού χώρου, καθώς ο μεν πρώτος είχε χρηματίσει, σύμφωνα με τον Andrea Dandolo, βάλιλος της Εύβοιας γύρω στα 1261 -είχε μάλιστα υποδεχθεί τον φυγάδα από την Κωνσταντινούπολη αυτοκράτορα Βαλδουίνο Β' ντε Κουρτεναί μετά την ανάκτηση της βυζαντινής πρωτεύουσας από τον Μιχαήλ Η' Παλαιολόγο-, ενώ ο δεύτερος πριν την ανάρρησή του στο αξίωμα του δόγη είχε διατελέσει δούκας της Κρήτης.³¹ Επιπλέον, είχε πολύ καλή εικόνα της οικονομικής κατάστασης της Marchesina, γιατί στα χρόνια της θητείας του ως δόγη, το Μεγάλο Συμβούλιο είχε προβεί στην κατάσχεση της κινητής και ακίνητης περιουσίας του πατέρα της στο πλαίσιο της δικαστικής διαφοράς που είχε μαζί του με αφορμή την κατάληψη της Άνδρου.³²

Η φεουδαρχική σχέση των Σανούδων και των Γκίτζη με τους εκάστοτε επικυρίαρχους τους δεν υπήρξε μόνο θεωρητική. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Μάρκος Β' Σανούδος στην επιστολή του προς τον δόγη της Βενετίας το 1282, με αφορμή την υπόθεση της Άνδρου, ο πάππος του σε όλη τη διάρκεια του βίου του παρείχε προς το λατίνο αυτοκράτορα τις απαιτούμενες τιμές και υπηρεσίες για τα νησιά που είχε λάβει από αυτόν.³³

Αν και δεν διευκρινίζει ποιο ήταν το είδος αυτών των υπηρεσιών,

30. Loenertz, *Les Ghisi*, σ. 48. Παπαδοπούλου, *Istoria*, σ. 245.

31. Dandolo, *Chronica*, σ. 311. Ο Ιάκωβος Tiepolo είχε διατελέσει δούκας της Κρήτης κατά τα έτη 1207-1214, βλ. Α. Παπαδάκη, «Κατάλογος των δούκων της Κρήτης», *Ροδιωιά. Τιμή στον Μ. Ι. Μανούσακα*, II, Ρέθυμνο 1994, σ. 392. Για την πολιτική που εφήρμοσε όσο ήταν δούκας στην Κρήτη, βλ. Thiriet, *La Romanie Vénitienne*, σ. 88-91.

32. Βλ. παρακάτω.

33. ...*et de ipsis insulis imperatori qui tunc erat humagium et servitium quod facere <debebat> ipse fecit sua vita*: Loenertz, *Les Ghisi*, σ. 279, εγγρ. B2, στ. 17-26.

είναι προφανές ότι αναφέρεται στις τυπικές υποχρεώσεις του δυτικού φεουδάρχη απέναντι στον επικυρίαρχό του, οι οποίες συνοψίζονται στην παροχή βοήθειας, κατά κανόνα στρατιωτικής, και συμβουλής (auxilium et consilium). Σύμφωνα με την αραγωνική παραλλαγή του Χρονικού του Μορέως, στις παραμονές της μάχης της Πελαγονίας ο πρίγκιπας Γουλιέλμος Β΄ της Αχαΐας έστειλε επιστολές προς τον δούκα των Αθηνών, τον μαρκήσιο της Βοδόνιτσας, τους βαρόνους των Οηβών και των Σαλώνων, τους τριτημόριους της Εύβοιας και τον δούκα της Νάξου ζητώντας τους να συγκεντρωθούν στη Θεσσαλία με τα στρατεύματά τους στις αρχές Απριλίου 1259.³⁴ Πράγματι, ο φεουδαρχικός στρατός συνενώθηκε κοντά στην πόλη των Νέων Πατρών με τις δυνάμεις του πρίγκιπα και του Μιχαήλ Β΄ της Ηπείρου και στη συνέχεια στρατοπέδευσε στην πεδιάδα του Θαλασσινού. «Ένας τόσο μεγάλος στρατός», όπως αναφέρει ο χρονογράφος της γαλλικής διασκευής του Χρονικού, «που ήταν θαύμα να τον βλέπεις».³⁵ Η ανταπόκριση, ωστόσο, των βαρόνων, περιλαμβανομένου και του δούκα του Αιγαίου Πελάγους, στην πρόσκληση του επικυρίαρχού τους φαίνεται ότι δεν ήταν πάντοτε η αναμενόμενη. Έτσι, όταν ο Γουλιέλμος Βιλλεαρδουίνος πληροφορήθηκε ότι τα βυζαντινά στρατεύματα που είχαν διεκπεραιωθεί στην Πελοπόννησο την άνοιξη του 1263 πέρασαν στην αντεπίθεση, «έστειλε αγγελιοφόρους στον κύριο των Αθηνών, στην Εύβοια και στα νησιά να τους ζητήσει να έλθουν οι ιππότες με τον στρατό τους να τον βοηθήσουν. Αλλά εκείνοι τον παράκουσαν και δεν πήγαν, προκαλώντας την οργή και την πικρία του πρίγκιπα».³⁶

34. ...en el plano del ducame con todo su poder: Libro de los fechos, σ. 56, §§ 252-53.

35. Si passa a la despotee, si trova le despot son frere qui avoit aussi amassé tant de gent que c'estoit merveilles a veoir: Chronique de Morée, σ. 98-99, § 274.

36. ...μυνηταφόρους έστειλεν εκεί στον Μέγαν Κύρη, στον Εύριπον κ'εις τα νησιά να έλθουν οι φλαμουράριοι με τα φουσσάτα όπου είχασι διά να τον συμμαχήσουν. Κ'εκείνοι του παρήκουσαν κι ουδέν ήλθαν ενταύθα. Ο πρίγκιπας εχόλιασεν μεγάλως προς εκείνους.: Το Χρονικόν του Μορέως, εκδ. Π. Π. Καλονάρου, σ. 4594-613. Πβ. Παπαδοπούλου, Istoría, σ. 124-25, 253-54, όπου

Στο τέλος, όμως, συμμορφώθηκαν με τις επιταγές του και έσπευσαν να τον υποστηρίξουν, με αποτέλεσμα την νίκη των Δυτικών επί των Βυζαντινών στην περιοχή της Πρινίτσας.³⁷

Η υποχρέωση παροχής συμβουλής, το λεγόμενο consilium, πραγματοποιείται μέσα από τη συμμετοχή του υποτελή φεουδάρχη στην αυλή του επικυρίαρχου. Στα πλαίσια αυτής της υποχρέωσης ο σύζυγος της Marchesina Gisi και μετέπειτα δόγης της Βενετίας, Lorenzo Tiepolo, με την ιδιότητα του λίζιου υποτελή για τα νησιά της Σκοπέλου και της Σκύρου, έλαβε μέρος στις διαπραγματεύσεις μεταξύ του πρίγκιπα της Αχαΐας Γουλιέλμου Β΄ και των Βενετών της Εύβοιας, που κατέληξαν στην υπογραφή της συνθήκης του Μαΐου του 1262. Μετά τη σύναψη της συνθήκης, ο πρίγκιπας παραχώρησε ως φέουδο στον Tiepolo ένα χωριό στην περιοχή της Κορώνης, προφανώς σε ένδειξη ευγνωμοσύνης για τις υπηρεσίες που του είχε προσφέρει.³⁸

Το συμβούλιο εξάλλου των βαρόνων, η συγκρότηση του οποίου τοποθετείται πριν το 1278, παρείχε τη δυνατότητα στους νησιωτικούς ηγεμόνες να μετέχουν ενεργά στη διαμόρφωση του φεουδαρχικού δικαίου και συγχρόνως να ελέγχουν την εφαρμογή του. Η άρνηση του Μάρκου Β΄ Σανούδου και του Βαρθολομαίου Α΄ Γκίτζη να δώσουν όρκο υποταγής στον εκπρόσωπο που είχε στείλει ο βασιλιάς Κάρολος Α΄ στην Πελοπόννησο με την ευκαιρία της ανάληψης της επικυριαρχίας από τους Ανδεγαυούς, δείχνει τη σημασία που απέδιδαν στη διατήρηση των προνομίων τους και τη διαφύλαξη των θεσμών του πριγκιπάτου,

σε αντίθεση με το Χρονικό του Μορέως, ο Σανούδος υποστηρίζει ότι έσπευσαν να βοηθήσουν.

37. Για τις συγκρούσεις στην Πελοπόννησο κατά τα έτη 1263-1264, βλ. την αραγωνική παραλλαγή του Χρονικού του Μορέως, Libro de los fechos, σ. 69-79, §§ 311-58 και σ. 75-76, § 338.

38. Πρόκειται για το χωριό Borgon στην περιοχή της Κορώνης, το οποίο ο Κ. Horf ταυτίζει με το φέουδο Dragami στην περιοχή της Καλαμάτας· βλ. Παπαδοπούλου, Istoría, σ. 116-17, 244-45. Για την ετυμολογία του ονόματος του Borgon, βλ. Η. Αναγνωστάκης, «Ιστοριογεωγραφικές σημειώσεις», Σύμμεικτα 8, 1989, σ. 72 και σημ. 5, όπου η σχετική βιβλιογραφία για την ταύτιση του χωριού.

αλλά και την πίστη τους στην αναγκαιότητα της ύπαρξης προσωπικής επαφής και στενής συνεργασίας με τον επικυρίαρχο.³⁹

Παράλληλα, όμως, με τη φεουδαρχική σχέση που τους συνέδεε με τον εκάστοτε επικυρίαρχό τους, οι νησιωτικοί κύριοι εξακολούθησαν να είναι βενετοί υπήκοοι. Αυτήν τους την ιδιότητα δεν έπαψε ποτέ να τους την αναγνωρίζει η Γαληνοτάτη, η οποία τους θεωρούσε φυσικούς συμμάχους της στην περιοχή, αλλά και να τη χρησιμοποιεί, ιδίως μετά το δεύτερο μισό του 13ου αιώνα, ως πρόφαση για να εμπλέκεται στις εσωτερικές τους υποθέσεις, στο πλαίσιο της πολιτικής της για επέκταση του ελέγχου της πάνω στις μικρές ανεξάρτητες ηγεμονίες του Αιγαίου. Εκείνοι, από την πλευρά τους, κατέστησαν από πολύ νωρίς σαφές ότι επιθυμούσαν να διατηρήσουν την πολιτική τους αυτονομία σε σχέση με τη μητρόπολη, έστω κι αν αυτό σήμαινε ότι θα έρχονταν σε ρήξη με αυτήν.

Οι πρώτοι κλυδωνισμοί στις σχέσεις του δούκα της Νάξου με τη Βενετική Πολιτεία σημειώθηκαν κατά τη διάρκεια της επανάστασης των Αγιοστεφανιτών που εκδηλώθηκε το 1211 στην Κρήτη. Όπως είναι γνωστό, μην μπορώντας να αντιμετωπίσει τους επαναστάτες, ο δούκας της Κρήτης Giacomo Tiepolo ζήτησε τη βοήθεια του Μάρκου Σανούδου, στον οποίο υποσχέθηκε ως αντάλλαγμα τριάντα ιπποτικά φέουδα. Επειδή, όμως, αρνήθηκε ή καθυστέρησε να εκπληρώσει την υπόσχεσή του, ο τελευταίος συνέπραξε με τους Έλληνες, αναγκάζοντας τον βενετό δούκα να τραπεί σε φυγή και να ζητήσει ενισχύσεις από τη Βενετία. Περί τα τέλη του 1212 ή τις αρχές του 1213, ύστερα από σκληρότατες μάχες, στη διάρκεια των οποίων μαθαίνουμε ότι σκοτώθηκε ο συγγενής του Στέφανος Σανούδος, και ενόσω είχε ακόμα στον έλεγχό του περισσότερα από επτά κάστρα, ο δούκας της Νάξου αποφάσισε να συνθηκολογήσει. Κατά καιρούς έχουν διατυπωθεί πολλές διαφορετικές ερμηνείες για τη στάση του Σανούδου στην πρώτη αυτή εξέγερση των Κρητικών, με παλαιότερη εκδοχή αυτήν της προδοσίας

39. *Chronique de Morée*, σ. 215, § 541. Το *Χρονικόν του Μορέως*, στ. 7881-901. Jacoby, *La féodalité*, σ. 25, 45-46, 70.

που δίνουν τα βενετικά χρονικά. Εκείνο, ωστόσο, που προκύπτει με σαφήνεια από την όλη υπόθεση είναι η βούλησή του να αποφασίζει και να πράττει χωρίς χειραγώγηση με γνώμονα το συμφέρον του και μόνον.⁴⁰

Ως προδοτική, εξάλλου, χαρακτηρίζουν οι πηγές και την απόφαση του γιου του Μάρκου Σανούδου, Αγγέλου, να αποσύρει τις δυνάμεις του από την Κρήτη κατά τη διάρκεια της επανάστασης των Μελισσηνών και των Σκορδήλιδων μεταξύ των ετών 1228-1233. Πρόσφατα όμως υποστηρίχθηκε ότι, κατά πάσα πιθανότητα, ο λόγος που υπαγόρευσε την ξαφνική αποχώρηση του δούκα σχετιζόταν με την ασφάλεια των κτήσεών του: είτε γιατί ανησυχούσε για ενδεχόμενα αντίποινα των δυνάμεων του Ιωάννη Βατάτζη εναντίον της επικράτειάς του, είτε γιατί υπήρχε άμεση ανάγκη να αποκατασταθούν οι ζημιές που είχε ήδη προξενήσει ο βυζαντινός στόλος ως κίνηση αντιπερισπασμού κατά τον διάπλου του προς την Κρήτη.⁴¹ Υπό το πρίσμα όσων γνωρίζουμε σήμερα για την πολιτική των δούκων του Αιγαίου Πελάγους, η παραπάνω εκδοχή παρουσιάζεται περισσότερο αληθοφανής από αυτήν της δωροδοκίας. Από την άλλη, είμαστε σε

40. Για την επανάσταση των Αγιοστεφανιτών και την εμπλοκή του Μάρκου Σανούδου, βλ. S. Borsari, *Il dominio Veneziano a Creta nel XIII secolo*, Νάπολη 1963, σ. 27-36· X. Α. Μαλτέζου, «Η Κρήτη στη διάρκεια της περιόδου της Βενετοκρατίας (1211-1669)», *Κρήτη. Ιστορία και Πολιτισμός*, II, Ηράκλειο 1989, σ. 115-17· Fotheringham, *Marco Sanudo*, σ. 80-97. Πβ. Saint-Guillain, «Les conquérants de l'archipel», ό.π., σ. 184-204, ο οποίος υποστηρίζει ότι ο Σανούδος δεν είχε κληθεί να συνδράμει τους Βενετούς με την ιδιότητα του δούκα της Νάξου, γιατί ακόμα δεν είχε καταλάβει το νησί, ενώ θεωρεί πιθανό η ναυτική επιχείρηση της οποίας ηγήθηκε να είχε ως αφετηρία την Κρήτη. Για τη συνθήκη που συνήψε ο Μάρκος Α' Σανούδος με το δούκα της Κρήτης, βλ. G. L. Fr Tafel και G. M. Thomas, *Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig*, II, Βιέννη 1856-1857, σ. 156-66.

41. Βλ. Thiriet, *La Romanie vénitienne*, σ. 97· Borsari, *Il dominio Veneziano a Creta*, σ. 40-45· Loenertz, *Les Ghisi*, σ. 38· Μαλτέζου, «Η Κρήτη στη διάρκεια της περιόδου της Βενετοκρατίας», σ. 117-20· Fotheringham, *Marco Sanudo*, σ. 100-01· πβ. Παπαδοπούλου, *Istoria*, σ. 269-70.

θέση να κατανοήσουμε γιατί οι λόγοι για τους οποίους ο Σανούδος μπορεί να θεωρούσε ως υψηλότερη προτεραιότητα την ασφάλεια του δουκάτου του από το συμφέρον της Γαληνοτάτης ήταν αδιανόητοι για τους βενετούς χρονογράφους.

Η κατάληψη του κάστρου της Άνδρου από τους αδελφούς Ιερεμία και Ανδρέα Γκίτζη λίγο πριν από τον Αύγουστο του 1243 και η κατάσχεση των περιουσιακών στοιχείων του Μαρίνου Dandolo και της αδελφής του Μαρίας Doro παρείχε στη Βενετία την κατάλληλη ευκαιρία για να επέμβει στις εσωτερικές υποθέσεις των νησιωτικών ηγεμονιών. Οι συνθήκες γύρω από την κατάληψη δεν είναι γνωστές, όλες όμως οι ενδείξεις συνηγορούν υπέρ της άποψης ότι οι Γκίτζη προέβησαν στην ενέργεια αυτή με την ανοχή αν όχι και με την έγκριση του δούκα της Νάξου Αγγέλου Σανούδου, με τον οποίο ο ένας τουλάχιστον από τους δύο αδελφούς είχε οικονομικές συναλλαγές.⁴² Πιο συγκεκριμένα, τον Απρίλιο του 1239 στη Χαλκίδα, ο Ανδρέας Γκίτζης είχε δανείσει απόκως στον δούκα το ποσό των 400 υπερπύρων για ένα χρόνο, το οποίο του επεστράφη τελικά μόλις τον Ιανουάριο του 1245 στην Άνδρο. Αν υποθέσουμε ότι ο Σανούδος είχε αντίστοιχες συναλλαγές και με τον άλλο αδελφό, τότε η κατάληψη της Άνδρου θα μπορούσε να συνδεθεί με την οικονομική δυσπραγία που αντιμετώπιζε εκείνη την εποχή. Δεν αποκλείεται, μάλιστα, να είχε παραχωρήσει στον Ιερεμία και τον αδελφό του τις προσόδους της Άνδρου, καθώς και το δικαίωμα να καταλάβουν προσωρινά το νησί ως ενέχυρο για την αποπληρωμή δανείου, όπως ακριβώς έκανε έναν περίπου αιώνα αργότερα σε μια ανάλογη περίπτωση ο δούκας

42. Με τον Μαρίνο Dandolo και τη μακροχρόνια δικαστική διαμάχη για το νησί της Άνδρου έχει ασχοληθεί εκτενώς ο R. - J. Loenertz, «Marino Dandolo, seigneur d'Andros, et son conflit avec l'évêque Jean», *OCP* 25, 1959, σ. 165-81 (= ο ίδιος, *Byzantina et Franco-Graeca*, Ρώμη 1970 [Raccolta di studi e testi, 118], σ. 399-419 και ο ίδιος, *Les Ghisi*, σ. 39· βλ. επίσης Jacoby, *La féodalité*, σ. 273-78. Για τη υπόθεση αυτή αλλά και γενικότερα για την ιστορία της Άνδρου κατά τον 13ο αι., βλ. το άρθρο του Saint-Guillain, «Deux îles au temps de l'Empire Latin», ό.π., σ. 579-602, βασισμένο σε αδημοσίευτο αρχαιολογικό υλικό.

Ιωάννης Σανούδος με το νησί της Μήλου.⁴³ Την υπόθεση αυτή ενισχύει ένα έγγραφο που επισημάνθηκε πρόσφατα, το οποίο παρέχει πολύ ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τις φεουδαρχικές σχέσεις στο νησί της Άνδρου κατά τον 13ο αιώνα.⁴⁴ Πρόκειται για πράξη παραχώρησης φεούδου που συντάχθηκε στην Εύβοια στις 19 Αυγούστου 1251, με την οποία ο δούκας Άγγελος Σανούδος παραχωρεί στους αδελφούς Matteo, Sergio και Maio de Comite Maurone γαίες στο βόρειο τμήμα του νησιού. Από το ύφος του εγγράφου συνάγουμε ότι, μολονότι τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή η Άνδρος δεν βρισκόταν ακόμα στην κατοχή του δούκα, εκείνος υπολόγιζε ότι θα επέστρεφε σύντομα σ' αυτόν. Γι' αυτό και δεν κάνει καμία αναφορά στο όνομα του Ιερεμία Γκίτζη ή του αδελφού του, παρόλο που αυτός νέμονταν το νησί ήδη επί μια δεκαετία περίπου. Άλλωστε η παρουσία τους εκεί δεν έθιγε τα κυριαρχικά δικαιώματα του Σανούδου, ο οποίος θεωρούσε εαυτόν ως τον μοναδικό νόμιμο κύριο του νησιού. Έτσι εξηγείται γιατί το 1282 ο γιος του Μάρκος Β' Σανούδος, απευθυνόμενος προς τις βενετικές

43. Το 1352 ο δούκας του Αιγαίου Πελάγους, Ιωάννης Σανούδος, παραχώρησε στους αδελφούς Fantino και Leonardo Dandolo, γιους του δόγη της Βενετίας Andrea Dandolo, τις προσόδους της Μήλου, καθώς και το δικαίωμα κατοχής του νησιού μέχρι την αποπληρωμή δανείου ύψους 805 χρυσών δουκάτων που είχε λάβει από αυτούς· βλ. A. S. V., *Cancellaria inferiore, Notai*, b. 32 (not. Rafayno de Caresini), φ. 27v-28r (τέσσερις πράξεις με ημερομηνία 24 Μαρτίου 1352). Αξίζει να σημειωθεί ότι τρεις δεκαετίες νωρίτερα, το 1325, ο αδελφός του Βαρθολομαίου Β' Γκίτζη, Μαρίνος, αναγκάστηκε να πουλήσει το μερίδιό του στο νησί της Κέας στον Ruggiero Premarin για το ποσό των 4.000 υπερπύρων, προκειμένου να εξοφλήσει δάνειο που είχε συνάψει μαζί του· βλ. Leduc, «Venise, Marin Falier, l'Égée au début du XIVème siècle», σ. 610-18, 706-08 (εγγρ. 1).

44. Πρώτος μελέτησε το έγγραφο ο L. Sandini, *Tra Francia, Venezia e il Levante. Da Niolas e Venier dai Santi Apostoli: due famiglie mercantili nel secolo XIII*, Università di Venezia, Facoltà di lettere, anno acc. 1988-1989, σ. 149-50 (δακτυλογραφημένη διδακτορική διατριβή), αλλά πιο εμπεριστατωμένη ανάλυση του περιεχομένου του παρέχει ο Saint-Guillain, «Deux îles au temps de l'Empire Latin», ό.π., σ. 584-87, 618 (εγγρ. 1), ο οποίος θεωρεί ότι επρόκειτο για ισόβια παραχώρηση του νησιού στον Ιερεμία Γκίτζη.

αρχές προκειμένου να αποδείξει τα δικαιώματα της οικογένειάς του στο νησί της Άνδρου, δεν θεώρησε σκόπιμο να αναφερθεί στη σύντομη παρενθεση της κατοχής του νησιού από τους Γκίτζη.⁴⁵

Όπως και να είχαν τα πράγματα, μετά την εκδίωξή του από την Άνδρο, ο Μαρίνος Dandolo ή πιθανότατα κάποιος άλλος άμεσα ενδιαφερόμενος, επειδή στο μεταξύ εκείνος είχε πεθάνει, κατέφυγε στη βενετική δικαιοσύνη. Το 1243, το Μεγάλο Συμβούλιο ζήτησε από τον Ιερεμία και τον Ανδρέα να παραδώσουν το νησί στον βάιλο της Εύβοιας ή σε κάποιον άλλον εκπρόσωπο της Βενετίας, να επιστρέψουν τα περιουσιακά στοιχεία του Μαρίνου και της αδελφής του που είχαν κατάσχει και να παρουσιαστούν ενώπιον του δόγη σε ένδειξη υποταγής. Εφόσον οι δύο αδελφοί δεν συμμορφώνονταν μέσα στο προκαθορισμένο από την απόφαση χρονικό διάστημα, τότε οι αρχές θα προχωρούσαν σε κατάσχεση των περιουσιακών τους στοιχείων και σε απαγόρευση εισόδου τους στη Βενετία. Ωστόσο, παρά τις βαρύτερες κυρώσεις που τους επιβλήθηκαν, οι Γκίτζη δεν υποχώρησαν, προφανώς γιατί τα οικονομικά οφέλη που αποκόμιζαν από το νησί της Άνδρου αντιστάθμιζαν τις απώλειες που είχαν υποστεί στη γενέτειρά τους. Και όταν τελικά εννέα χρόνια αργότερα, τον Μάρτιο του 1252, ο Ανδρέας Γκίτζης αποφάσισε να δεχθεί να μεσολαβήσει για να αποδοθεί το νησί στους ενάγοντες, δεν το έκανε όχι επειδή είχε λυγίσει κάτω από το βάρος των οικονομικών πιέσεων, αλλά γιατί η Άνδρος είχε περάσει πια στα χέρια του Αγγέλου Σανούδου και, επομένως, είχαν πλέον εκλείψει οι λόγοι για τους οποίους έως τότε αντιστεκόταν.⁴⁶

Ανάλογη ήταν και η στάση που τήρησε ο γαμπρός του Ιερεμία, Φίλιππος Γκίτζης, αναφορικά με το πρόβλημα που είχε δημιουργηθεί

45. Loenertz, *Les Ghisi*, σ. 281-82, στ. 103-06. Βλ. επίσης Jacoby, *La féodalité*, σ. 275-76, και Saint-Guillain, «Deux îles au temps de l'Empire Latin», σ. 584-85.

46. Όλοι μελετητές που έχουν ασχοληθεί με την υπόθεση δέχονται ότι το νησί παρέμεινε στην κατοχή του Ιερεμία Γκίτζη μέχρι το θάνατό του, πριν από τις 14 Μαρτίου 1252, οπότε θα πρέπει να επανήλθε στην κυριότητα του δούκα της Νάξου, όπως προέβλεπε το δίκαιο της Ρωμανίας, αφού ο Μαρίνος Dandolo είχε πεθάνει χωρίς απογόνους· βλ. Jacoby, *La féodalité*, σ. 275-76.

μετά την αρπαγή της Σκοπέλου από τη γυναίκαδελφή του και σύζυγο του δόγη της Βενετίας Lorenzo Tiepolo, Marchesina.⁴⁷ Με τη μόνη διαφορά ότι ο Φίλιππος είχε την ατυχία να ζει σε «άλλες εποχές», γιατί το καλοκαίρι του 1277, στα πλαίσια των ναυτικών επιχειρήσεων του Λικάριου στο Αιγαίο, οι Βυζαντινοί κατέλαβαν το νησί και ο ίδιος οδηγήθηκε μαζί με τη σύζυγό του αιχμάλωτος στην Κωνσταντινούπολη.⁴⁸ Όταν πια επέστρεψε στη Χαλκίδα, εξασθενημένος μετά τη μακροχρόνια αιχμαλωσία, χήρος και σε δεινή οικονομική κατάσταση, επεδίωξε να επιλύσει τη διαφορά του με τη Marchesina, προκειμένου να του επιστραφούν τουλάχιστον τα περιουσιακά του στοιχεία που είχαν κατασχεθεί.⁴⁹

Μέχρι τα μέσα τουλάχιστον του 14ου αιώνα, οι διάδοχοι του Μάρκου Α' Σανούδου υπεραμύνθηκαν με θέρμη την ανεξαρτησία της επικρατειάς τους από τη Δημοκρατία του Αγίου Μάρκου. Επιλογή για την οποία οι ίδιοι και οι υπήκοοί τους υπέστησαν συχνά βαρύτερες πολιτικές και οικονομικές κυρώσεις. Οι σημαντικές, όμως, αλλαγές που επέφερε στο νησιωτικό σκηνικό η αντιλατινική πολιτική του Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου μετά το 1261 κατάδειξαν την ανάγκη για στενότερη συνεργασία ανάμεσα στους βενετούς ηγεμόνες του Αρχιπελάγους και τη μητρόπολη.⁵⁰

Στο πλαίσιο της πολιτικής αυτής, η οποία απέβλεπε στην ανάκτηση των περιοχών εκείνων στο Αιγαίο όπου είχαν εγκατασταθεί Λατί-

47. Παπαδοπούλου, *Istoria*, σ. 136-37, 268-69· Loenertz, *Les Ghisi*, σ. 48, 317-22 (όπου τα σχετικά αποσπάσματα των χρονικών).

48. Για τη δράση του Λικάριου και την κατάληψη της Σκοπέλου, βλ. Παπαδοπούλου, *Istoria*, σ. 259-62, 269.

49. Loenertz, *Les Ghisi*, σ. 49-50, και 288-93, εγγρ. Β5 (διαθήκη του Φιλίππου Γκίτζη με ημερομηνία 25 Απριλίου 1299).

50. Για την πολιτική του Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου στο Αιγαίο, βλ. D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Paleologus and the West 1258-1282. A Study in Byzantine-Latin Relations*, Κέμπριτζ, Μασαχ. 1959, σ. 138 κ.εξ.· H. Ahrwiler, *Byzance et la mer*, Παρίσι 1966 [Bibliothèque Byzantine. Etudes 5], σ. 328 κ.εξ.· και Borsari, *Studi*, σ. 64-77.

νοι, πλήθος νησιών επανήλθε στη βυζαντινή δικαιοδοσία, άλλα για μικρότερο και άλλα για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα, όπως π.χ. η Λήμνος και η Σκόπελος. Άλλα πάλι, όπως η Κέα, πέρασαν σε χέρια δυτικών κουρσάρων, οι οποίοι, ενεργώντας στο όνομα του βυζαντινού αυτοκράτορα, τα χρησιμοποίησαν ως βάσεις για τη διενέργεια πειρατικών επιδρομών εναντίον λατινικών στόχων. Συγχρόνως, ο Μιχαήλ Η΄ κατόρθωσε να προσεταιρισθεί τον Βαρθολομαίο Γκίτζη και τον αδελφό του Μάρκου Β΄ Σανούδου, προκαλώντας, όπως ήταν φυσικό, την άμεση αντίδραση του επικυρίαρχού τους, Καρόλου του Ανδεγαυού, ο οποίος έσπευσε να εκφράσει τη δυσαρέσκειά του με επιστολή του προς τον δούκα της Νάξου.⁵¹

Αντιλαμβανόμενες τη σοβαρότητα της κατάστασης, οι αρχές της Βενετίας απαίτησαν να συμπεριληφθούν οι κτήσεις του Μάρκου Β΄ Σανούδου και του Βαρθολομαίου Γκίτζη στη συνθήκη που συνήψαν με τον βυζαντινό αυτοκράτορα, στις 19 Μαρτίου 1277, αλλά και κατά την ανανέωσή της το καλοκαίρι του 1285.⁵² Οι νησιωτικοί κύριοι, από την πλευρά τους, αναγκάστηκαν να αποδεχθούν τον ενισχυμένο ρόλο της Γαληνοτάτης στην περιοχή και να προβούν σε ορισμένους συμβιβασμούς, όπως τουλάχιστον προκύπτει: α) από την προσφυγή του Μάρκου Β΄ Σανούδου και του Βαρθολομαίου Γκίτζη γύρω στα 1288-1289 στη διαιτητική παρέμβαση του βενετού βάλιου της Εύβοιας για την επίλυση των διαφορών τους, μετά τον τερματισμό της μεταξύ τους διένεξης, η οποία είχε αρχίσει με αφορμή πειρατικό επεισόδιο και κατέληξε στην πολιορκία της Σύρου από τον κύριο της Τήνου και Μυκόνου,⁵³ και β) από την έκβαση της αντιδικίας μεταξύ του δούκα του Αρχιπελάγους και του βενετού ευγενή Νικολάου Querini della

51. Borsari, *Studi*, σ. 75, υποσημ. 83.

52. Για το κείμενο των συνθηκών, βλ. Tafel-Thomas, *Urkunden*, αρ. CCCLXVIII (Μάρτιος 19, 1277), σ. 133-49 και ειδικά σ. 138-39· nos CCCLXXVIII - CCCCLXXIX, σ. 339-53, και ειδικά σ. 344-45. Borsari, *Studi*, σ. 75-77. D. M. Nicol, *Byzantium and Venice, A Study in Diplomatic and Cultural Relations*, Κέμπριτζ 1988, σ. 197-201.

53. Παπαδοπούλου, *Istoria*, σ. 120-21, 248-49· Loenertz, *Les Ghisi*, σ. 98, 325-26, εγγρ. C12.

casa Matta, που και αυτή έληξε με τη μεσολάβηση του βάλιου της Εύβοιας. Μολονότι ο Σανούδου απέρριψε εξαρχής τους ισχυρισμούς του Querini, ότι δηλαδή του ανήκε η μισή Άνδρος γιατί ήταν κληρονόμος της μητέρας του Φελίτζας, χήρας του Μαρίνου Dandolo, αποφάσισε τελικά να συμβιβασθεί επειδή ήθελε «να έχει καλές και ειρηνικές σχέσεις με τους Βενετούς και επειδή γνώριζε ότι αυτοί οι Querini ήταν ισχυροί άνδρες στη Βενετία και ότι είχαν μεγάλη δύναμη».⁵⁴

Στη διάρκεια του πολέμου μεταξύ των ετών 1296-1302, τα νησιά της Αμοργού, της Κέας και της Σαντορίνης, τα οποία είχαν καταλάβει οι Βυζαντινοί, περιήλθαν στον έλεγχο της Βενετίας, χάρη στην πρωτοβουλία ιδιωτών, οι οποίοι ανταποκρίθηκαν στην πρόσκληση των βενετικών αρχών της Κρήτης και της Εύβοιας να επανδρώσουν πλοία για να συμμετάσχουν στις επιχειρήσεις εναντίον της αυτοκρατορίας.⁵⁵ Η ένταξη των νησιών αυτών στη βυζαντινο-βενετική συνθήκη του 1302 προσέδωσε νομιμότητα στην κατακτητική πράξη και επισφράγισε τυπικά την αμφίδρομη σχέση τους με τη Γαληνοτάτη.⁵⁶

54. ...e miser Marco Sanudo, finalmente, per star bene con i Veneziani in pace, sapendo che questi Quirini erano grandi huomini in Vinegia e che avevano gran potere, contentò di dar per la mita lire smila de grossi in Sanni, e così si fece il concordio e il pagò...: Παπαδοπούλου, *Istoria*, σ. 118-19, 246-48. Βλ. Jacoby, *La féodalité*, σ. 275-80, ο οποίος αποκαθιστά το χρονικό της περίπλοκης αυτής υπόθεσης.

55. Για τον πόλεμο ανάμεσα στη Βενετία, τη Γένοβα και τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, βλ. A. E. Laiou, *Constantinople and the Latins. The Foreign Policy of Andronicus II, 1282-1328*, Κέμπριτζ, Μασαχ. 1972, σ. 101-14. Για τη δράση πειρατών και κουρσάρων κατά τη διάρκεια του πολέμου, βλ. Loenertz, *Les Ghisi*, σ. 100-03· E. Παπαδοπούλου, «Πειρατές και κουρσάροι στο Αιγαίο τον 13ο αιώνα», *Diptycha* 6, 1994-1995, σ. 101 κ.εξ. Για την κατάληψη της Αμοργού και της Κέας, βλ. M. Κουμανούδη, «Για ένα κομμάτι γης. Η διαμάχη Σανούδων - Γκίτζη για το νησί της Αμοργού (14ος αι.)», *Θησαυρίσματα* 29, 1999, σ. 45-89, όπου και όλη η προηγούμενη βιβλιογραφία, και Leduc, «Venise, Marin Falier, l'Egèe au début du XIVème siècle», ό.π. Για τη Σαντορίνη, βλ. παρακάτω.

56. *Diplomatarium Veneto-Levanticum, sive Acta et Diplomata res Venetas, Graecas atque Levantis illustrantia a 1330-1454*, G. M. Thomas - R. Predelli, εκδ., I, Βενετία 1880 [Monumenti storici pubblicati dalla Reale Deputazione Veneta di Storia Patria, serie prima. Documenti, V], σ. 12-19, αρ. 7-8.

Η ενσωμάτωση των κτήσεων των αδελφών Γκίτζη και του Μάρκου Α΄ Σανούδου στη φεουδαρχική δομή της Λατινικής Αυτοκρατορίας της Κωνσταντινούπολης είχε ως συνέπεια να μεταφερθούν σε τοπικό επίπεδο οι πρακτικές του φεουδαρχικού συστήματος. Οι αποσπασματικές ειδήσεις που έχουμε στη διάθεσή μας δεν μας επιτρέπουν να σχηματίσουμε μια ολοκληρωμένη εικόνα για την εσωτερική ζωή των νησιών κατά τον πρώτο αιώνα της λατινικής κυριαρχίας, παρέχουν όμως κάποιες ενδείξεις για τον τρόπο με τον οποίο οι ξένοι κυρίαρχοι οργάνωσαν τις επικράτειές τους.

Όσον αφορά την εσωτερική οργάνωση των νησιών της Τήνου και της Μυκόνου μέχρι την προσάρτησή τους από τη Βενετία το 1392, οι σχετικές μαρτυρίες των πηγών απουσιάζουν ολοκληρωτικά. Ό,τι γνωρίζουμε για τους δύο αιώνες της διακυβέρνησης των νησιών από την οικογένεια Γκίτζη (1207-1390) το συνάγουμε έμμεσα από μεταγενέστερα βενετικά έγγραφα. Έτσι μαθαίνουμε ότι μέσα σ' αυτό το χρονικό διάστημα οι Γκίτζη εισήγαγαν στα νησιά τους φεουδαρχικούς θεσμούς της Λατινικής Αυτοκρατορίας της Κωνσταντινούπολης, και ότι παραχώρησαν φέουδα έναντι στρατιωτικής υπηρεσίας σε Έλληνες, προερχόμενους μάλιστα από κατώτερες κοινωνικές βαθμίδες. Στον βαθμό που επέφερε αλλαγές στη διαστρωμάτωση του εγχώριου πληθυσμού, η επίδραση του φεουδαρχικού συστήματος ήταν σημαντική. Ωστόσο, ο εκφεουδαρχισμός της κοινωνίας υπήρξε μάλλον επιφανειακός, γιατί η σχέση εξάρτησης και υποτέλειας που συνέδεε τους γαιοκτήμονες με τον εκάστοτε ηγεμόνα των δύο νησιών ήταν άμεση, με αποτέλεσμα να μην ευνοηθεί η ανάπτυξη μιας αυστηρής και σαφώς προσδιορισμένης ιεραρχίας δυτικού τύπου μέσα στους κόλπους της τάξης των φεουδαρχών.⁵⁷

Πιο σύνθετη είναι η εικόνα που αποκομίζουμε από τις περιοχές που αποτέλεσαν το δουκάτο του Αιγαίου Πελάγους. Στην Άνδρο, από πολύ νωρίς, οι φεουδαρχικές σχέσεις ρυθμίζονται σύμφωνα με το εθιμικό δίκαιο που ήταν σε ισχύ στα περισσότερα εδάφη της Λα-

57. Jacoby, *La féodalité*, σ. 237-52.

τινικής Αυτοκρατορίας της Κωνσταντινούπολης, και το οποίο έφτασε σ' εμάς μέσα από τη μεταγενέστερη κωδικοποίησή του, τις «Ασσίζες της Ρωμανίας». Φαίνεται ότι κατά την περίοδο που το νησί αποτέλεσε φέουδο του Μαρίνου Dandolo (δηλαδή μέχρι το 1240 περίπου) είχε παγιωθεί ήδη ένα σύστημα αλυσιδωτής εξάρτησης και υποτέλειας. Όπως προκύπτει από το προνόμιο του 1251, ο Dandolo είχε εκχωρήσει ως φέουδο στον αμαλφιτανό ευγενή Matteo de Comite Maurone εκτεταμένες γαίες στο βόρειο τμήμα του νησιού, οι οποίες εκτείνονταν από την περιοχή Βιτάλι στα βορειοανατολικά ως το λιμάνι του Γαυρίου στα βορειοδυτικά και περιλάμβαναν έναν τουλάχιστον οικισμό, το χωριό Γίδες.⁵⁸ Τμήμα του παραπάνω φεούδου ανήκε προηγουμένως στους Βενετούς Gueterio και Marino Nadal, για τους οποίους αλλά και για τις συνθήκες κάτω από τις οποίες απώλεσαν τα κτήματά τους, τίποτα άλλο δεν είναι γνωστό. Όταν μετά το θάνατο του Μαρίνου Dandolo το νησί περιήλθε λόγω ακληρίας στον άμεσο έλεγχο του Άγγελου Σανούδου, ο τελευταίος αναγνώρισε τα παλιότερα προνόμια του Matteo, επεκτείνοντάς τα συγχρόνως και στους άλλους δύο αδελφούς του δικαιούχου, τον Sergio και τον Maio. Ως αντάλλαγμα για την παραχώρηση της γης, ο ένας από τους αδελφούς ήταν υποχρεωμένος να παρέχει έφιππη προσωπική υπηρεσία στον παραχωρητή, ενώ οι δύο άλλοι όφειλαν να καλύπτουν το κόστος του εξοπλισμού του.⁵⁹ Επιπλέον, οι τρεις αδελφοί έδωσαν όρκο υποταγής

58. Βλ. την ανάλυση του Saint-Guillain, «Deux îles au temps de l'Empire Latin», σ. 584-87, 618 (doc. 1). Το χωριό Γίδες καταλάμβανε μεγάλη έκταση και χωριζόταν σε τρεις συνοικίες: τις Απάνω Γίδες, τις κυρίως Γίδες, οι οποίες κατοικούνται ακόμα σήμερα, και τις Κάτω Γίδες. Στην περιοχή έχουν βρεθεί πλούσια μεσαιωνικά κατάλοιπα, βλ. Δ. Π. Πασχάλης, *Ιστορία της νήσου Άνδρου*, τ. 2, Αθήνα 1927 (ανατ. και των δύο τόμων μαζί Αθήνα 1995 με προσθήκη 24 σ. του Δημητρίου Ι. Πολέμη), σ. 604, 606· Δ. Ι. Πολέμη, *Οι αφεντότοποι της Άνδρου. Συμβολή εις την έρευναν των καταλοίπων των φεουδαλικών θεσμών εις τας νήσους κατά τον δέκατον έκτον αιώνα*, Άνδρος 1995, σ. 28, υποσημ. 4.

59. Για τα είδη της στρατιωτικής υπηρεσίας που όφειλαν οι φεουδάρχες και τις διάφορες ρυθμίσεις, βλ. A. Parmeggiani, *Libro delle uxanze e statuti delo Imperio de Romania*, Σπολέτο 1998, §§ 29, 53, 55, 67, 89, 126 κ.α.

στον δούκα της Νάξου, επιφυλάσσοντας όμως την πίστη τους προς τη Δημοκρατία του Αγίου Μάρκου, προφανώς επειδή είχαν ήδη τη βενετική υπηκοότητα και επιθυμούσαν να διατηρήσουν τα εμπορικά κυρίως προνόμια που απέρρεαν από αυτήν.⁶⁰ Πράγματι, παράλληλα με τη εκμετάλλευση του φέουδού τους, το οποίο κατείχαν ακόμη στα μέσα της δεκαετίας του 1270, οι αδελφοί de Comite Maurone ανέπτυξαν έντονη εμπορική δραστηριότητα εκτός των στενών ορίων της Άνδρου, διοχετεύοντας, μεταξύ άλλων, στη Βενετία και σε άλλες περιοχές μεταξωτά υφάσματα, τα οποία δεν αποκλείεται να είχαν προέλθει από τα κτήματά τους.⁶¹ Τόσο στενή ήταν η σχέση τους με το νησί των βόρειων Κυκλάδων ώστε σιγά-σιγά, με την πάροδο του χρόνου, έπαψαν να χρησιμοποιούν το οικογενειακό τους όνομα και άρχισαν να αυτοπροσδιορίζονται με τη φράση de Andro.

Τις φεουδαρχικές σχέσεις στο νησί της Άνδρου κατά την πρώιμη αυτή περίοδο διαφωτίζει περαιτέρω η μαρτυρία ενός αδημοσίετου έως τώρα εγγράφου. Πρόκειται για μια πράξη περιβολής φεούδου, την οποία συνέταξε στις 17 Νοεμβρίου 1343 στη Βενετία ο νοτάριος της δουκικής καγκελαρίας Rafaino Careseni.⁶² Με το έγγραφο αυτό ο δούκας του Αιγαίου Πελάγους Γιαννούλης Σανούδος παραχωρεί ως φέουδο στον βενετό ευγενή Simoneto Dandolo και τους κληρονόμους του το χωριό Μιλέδα στην Άνδρο.⁶³ Στην πραγματικότητα, δεν πρόκειται για νέα παραχώρηση αλλά για ανανέωση παλαιότερης, η οποία ανάγεται στα χρόνια του δούκα Μάρκου Σανούδου. Μολοντί δεν διευκρινίζεται στο έγγραφο εάν πρόκειται για τον ιδρυτή του δουκάτου Μάρκο Α΄

60. Βλ. G. Ortalli, «Spazi marittimi e presenze amalfitane nella prospettiva di Venezia», *Rassegna del Centro di cultura e storia amalfitana* 17, 1999, σ. 38-40. Πβ. Saint-Guillain, «Deux îles au temps de l'Empire Latin», ό.π., σ. 590-91.

61. Saint-Guillain, «Deux îles au temps de l'Empire Latin», ό.π., σ. 591-602. Επίσης, S. Borsari, *L'Eubea Veneziana*, Βενετία 2007, σ. 22-23.

62. Βλ. Παράρτημα.

63. Αξίζει να σημειωθεί ότι μεταξύ των μαρτύρων αναφέρεται ο Bertucio Zorzi, άγνωστος κατά τ' άλλα σ' εμάς γιος του μαρκίωνα της Βοδόντισας (Φθιώτιδα), Νικολάου Α΄ Zorzi.

Σανούδο ή για τον συνονόματο εγγονό του, ο οποίος διατέλεσε δούκας κατά τα έτη 1262-1303, μπορούμε με ασφάλεια να υποθέσουμε ότι πρόκειται για τον τελευταίο, αφού την εποχή του πρώτου η Άνδρος αποτελούσε φέουδο του Μαρίνου Dandolo.

Αν και το φέουδο είχε περιέλθει, μέσω της κληρονομικής διαδοχής, στον Simoneto Dandolo από τον πατέρα του Fantino, η ανανέωσή της θεωρήθηκε αναγκαία και επιβεβλημένη εξαιτίας του θανάτου του προκατόχου του δούκα Γιαννούλη Σανούδου, του αδελφού του, Νικολάου. Πράγματι, το άρθρο 82 των Ασιζών της Ρωμανίας αναφέρει ότι ο υποτελής που δεν είναι υποχρεωμένος να προσφέρει προσωπική υπηρεσία στον κύριό του, όπως θα δούμε στη συνέχεια ότι ισχύει στη συγκεκριμένη περίπτωση, μπορούσε να φύγει έξω από τα όρια του Πριγκιπάτου της Αχαΐας ελεύθερα και για όσο διάστημα έκρινε απαραίτητο, με τον όρο ότι θα παρείχε την απαιτούμενη υπηρεσία. Σε περίπτωση, όμως, θανάτου του κυρίου του και μέσα σε χρονικό διάστημα δύο ετών και δύο ημερών από αυτόν, όφειλε να επιστρέψει προκειμένου να δηλώσει υποτέλεια και να δώσει όρκο πίστης στον διάδοχο του κυρίου του ή τον κληρονόμο του. Φαίνεται, ωστόσο, ότι ο Simoneto δεν μπορούσε για σοβαρότατους λόγους να εγκαταλείψει τη Βενετία προκειμένου να μεταβεί μέσα στο προκαθορισμένο χρονικό διάστημα στο δουκάτο του Αιγαίου Πελάγους. Και επειδή, σύμφωνα πάντοτε με τις Ασιζες της Ρωμανίας, έπρεπε να παρουσιαστεί ο ίδιος προσωπικά και όχι δι' αντιπροσώπου ενώπιον του Γιαννούλη Σανούδου, υπήρχε σοβαρός κίνδυνος να χάσει το φέουδό του. Γι' αυτό, στις 17 Ιανουαρίου 1342 ήρθε σε επαφή με τον πληρεξούσιο του δούκα στη Βενετία Ιωάννη Σανούδο προκειμένου να τον ενημερώσει για τις δυσκολίες που αντιμετώπιζε. Ο τελευταίος δεσμεύτηκε εγγράφως ότι δεν θα λαμβανόταν εις βάρος του ο χρόνος μετά τη λήξη της προθεσμίας και ότι ο δούκας θα ανανέωνε την παραχώρηση έστω και εκπρόθεσμα. Στη συνέχεια αναχώρησε για την Εύβοια, όπου εξέθεσε την κατάσταση στον Γιαννούλη Σανούδο. Στις 8 Οκτωβρίου 1343 ο δούκας εξουσιοδότησε τον Ιωάννη Σανούδο να μεταβεί εκ νέου στη Βενετία για να προβεί αντ' αυτού στην περιβολή του φεούδου. Όπως και έγινε ένα περίπου μήνα αργότερα. Τον εφοδίασε, μάλιστα, για τον

σκοπό αυτό με επίσημο έγγραφο που έφερε τη δουκική σφραγίδα. Η διευθέτηση του προβλήματος ήταν καθ' όλα σύμφωνη με τις διατάξεις των Ασσιζών της Ρωμανίας, και ειδικότερα με το άρθρο 65, το οποίο προέβλεπε ότι ο κύριος του φεούδου μπορεί κατ' εξαίρεση να αναθέσει σε πληρεξούσιό του να δεχθεί τον όρκο πίστης από τον υποτελή του. Ασφαλώς, όμως, καθοριστικό ρόλο θα πρέπει να έπαιξε το γεγονός ότι αδελφός του Simoneto ήταν ο νέος δόγης της Βενετίας, ο Andrea Dandolo.⁶⁴ Και αυτό γιατί, συνήθως, ο υποτελής όφειλε μέσα σε διάστημα ενός έτους και μίας ημέρας μετά την περιβολή του φεούδου να κατέχει και να νέμεται τις γαίες που του είχαν εκχωρηθεί, ειδάλλως θα τις έχανε. Στην περίπτωση, ωστόσο, του Simoneto φαίνεται ότι έγινε ειδική ρύθμιση, γιατί του δόθηκε το δικαίωμα να προβεί στη φυσική κατοχή του φεούδου, όποτε ήθελε χωρίς κανένα χρονικό περιορισμό, προφανώς επειδή ως μόνιμος κάτοικος Βενετίας δεν μπορούσε να μετακινηθεί εύκολα προς το δουκάτο του Αιγαίου Πελάγους.⁶⁵

Οι πληροφορίες σχετικά με τους ειδικούς λόγους και τις συνθήκες κάτω από τις οποίες εκχωρήθηκε το φέουδο ενδιαφέρουν βέβαια στον βαθμό που επιβεβαιώνουν τα συμπεράσματα του D. Jacoby αναφορικά με την εφαρμογή του φεουδαρχικού δικαίου, όπως αυτό είχε κωδικοποιηθεί στις Ασσίζες της Ρωμανίας στα νησιά του δουκάτου, καθώς και τη χρήση του από τους Βενετούς.⁶⁶ Η ιδιαίτερη σημασία του εγγράφου, όμως, έγκειται κυρίως στο ότι συμπληρώνει σημαντικά τις γνώσεις μας ως προς τα είδη των φεούδων που υπήρχαν στο νησί, την προέλευση των φεουδαρχών, τα δικαιώματά τους, καθώς και τις υποχρεώσεις που είχαν προς τον παραχωρητή της γης.

Το φέουδο του Simoneto Dandolo στην Άνδρο περιλάμβανε το χωριό Μιλέδα, με τους βιλλάνους που κατοικούσαν σ' αυτό και τους φόρους (jura) που το βάρυναν, μια ορισμένη εδαφική έκταση που ανήκε στη

64. Βλ. *Dizionario biografico degli Italiani*, τ. 32, Ρώμη 1986, βλ. λ. Dandolo, Andrea.

65. Βλ. Parmeggiani, *Libro delle uxanze e statuti delo Imperio de Romania*, §§ 55, 65, 82.

66. Jacoby, *La féodalité en Grèce médiévale*.

δικαιοδοσία του χωριού, καθώς και οτιδήποτε άλλο υπήρχε μέσα στα όρια της ίδιας γης. Η ταύτιση της θέσης του μεσαιωνικού χωριού δεν είναι δυνατή με βάση τα στοιχεία του εγγράφου. Σε μικρή πάντως απόσταση δυτικά του χωριού Πιτροφός, στις νοτιοδυτικές υπώρειες του όρους Πέταλο κοντά στο κέντρο του νησιού, υπήρχε οικισμός (από καιρό εγκαταλειμμένος σήμερα) με την ονομασία Μελίδα, η οποία δεν αποκλείεται να προήλθε από αναγραμματισμό του μεσαιωνικού ονόματος Μιλέδα. Εξάλλου, ο ναός του Ταξιάρχη του Που αιώνα που σώζεται στις παρυφές του οικισμού της Μελίδας αποτελεί αδιάψευστη μαρτυρία ότι η περιοχή ήταν κατοικημένη ήδη από τους βυζαντινούς χρόνους.⁶⁷

Σε αντίθεση με την παραχώρηση του 1251, στη συγκεκριμένη περίπτωση ο υποτελής δεν ήταν υποχρεωμένος να προσφέρει προσωπική στρατιωτική υπηρεσία στον παραχωρητή, αλλά *unum servientem ad equum*, ο οποίος θα προερχόταν από τις γαίες του. Η πληροφορία αυτή όχι μόνο επιβεβαιώνει την ισχύ του θεσμού της στρατιωτικής υπηρεσίας, αλλά αποδεικνύει και την ύπαρξη διαβαθμίσεων ως προς το είδος των παρεχόμενων υπηρεσιών, ανάλογων με αυτές που προβλέπονται από τις Ασσίζες της Ρωμανίας.⁶⁸ Η συγκεκριμένη ρύθμιση επέτρεπε στον υποτελή φεουδάρχη να απομακρυνθεί από τις γαίες του ελεύθερα και για όσο διάστημα έκρινε απαραίτητο, ενώ συγχρόνως εξασφάλιζε ότι ο παραχωρητής θα ελάμβανε την προβλεπόμενη απαραίτητη στρατιωτική βοήθεια. Σημειωτέον ότι, όταν ο Simoneto Dandolo

67. Για τον Ταξιάρχη της Μελίδας, βλ. Α. Κ. Ορλάνδος, «Βυζαντινά μνημεία της νήσου Άνδρου. Οι Ταξιάρχαι: Μεσαριάς, Μελίδας και Υψηλού και η Κοίμησις της Θεοτόκου Μεσαθουρίου», στο *Αρχαίον Βυζαντινών Μνημείων της Ελλάδος*, τ. Η' 1, 1955-56, σ. 35-46 [αναδημ. *Ανδριακά Χρονικά* 7, Αθήνα 1956]. Χ. Μπούρας και Α. Μπούρα, *Η ελλαδική ναοδομία κατά τον 12ο αιώνα*, Αθήνα 2002 [Εμπορική Τράπεζα Ελλάδος], σ. 67-69. Α. Λεμαθά, «Ο Ταξιάρχης Μεσαριάς και ο Ταξιάρχης Μελίδας. Στερέωση και συντήρηση βυζαντινών ναών της Άνδρου», *Νήσος Άνδρος* 2, 2008, σ. 14-17. Γ. Πάλλης, «Η γλυπτική της Μέσης Βυζαντινής περιόδου στην Άνδρο (9ος-12ος αιώνας): Μια αποτίμηση», *Νήσος Άνδρος* 3, 2009, σ. 42-43. βλ. επίσης και Malamut, *Les îles de l'Empire Byzantin*, I, σ. 211 (λήμματα Μεσαριά) και σ. 212 (βιβλιογραφία).

68. Βλ. παραπάνω, σημ. 57.

ορκίστηκε υποταγή στον δούκα του Αιγαίου Πελάγους, όπως και οι de Comite Maurone, επεφύλαξε την πίστη του προς τη Γαληνοτάτη, παραμένοντας πριν και πάνω απ' όλα Βενετός.

Από τις υπάρχουσες πληροφορίες συνάγουμε ότι η τάξη των φεουδαρχών στην Άνδρο κατά τον 13ο αιώνα απαρτίστηκε από βενετούς εποίκους, ως επί το πλείστον ευγενικής καταγωγής, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν στο νησί σταδιακά μετά την κατάκτηση, άλλοι για μικρότερο και άλλοι για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα. Σε αυτήν την κοινωνική ομάδα ασφαλώς αναφέρεται ο ιστορικός Μαρίνος Σανούδος όταν κάνει λόγο για τους «ανθρώπους» του δούκα Μάρκου Β' με τους οποίους είχε συνομιλήσει στο νησί της Άνδρου λίγο πριν το γύρισμα του αιώνα.⁶⁹

Είναι γενικώς αποδεκτό ότι μετά την ολοκλήρωση της ναυτικής εκστρατείας το νησί της Πάρου, πιθανότατα μαζί με τη γειτονική Αντίπαρο, και η Μήλος πέρασαν στον άμεσο έλεγχο του δούκα Μάρκου Α' Σανούδου. Αν εξαιρέσουμε μια πολύ σύντομη αναφορά στον κύριο της Πάρου και της μισής Νάξου, τον Μαρίνο Σανούδο, στην *Istoria di Romania*, η οποία μάλιστα δεν διασταυρώνεται από άλλη πηγή, δεν γνωρίζουμε απολύτως τίποτα για την τύχη του νησιού και των κατοίκων του κατά τη διάρκεια του 13ου αιώνα.⁷⁰

Συγκριτικά πολύ καλύτερη είναι η πληροφόρησή μας για το νησί της Μήλου. Από μια επιστολή που έστειλε ο Πάπας Ιννοκέντιος Δ' στον λατίνο πατριάρχη της Κωνσταντινούπολης τον Μάρτιο του 1253 με αφορμή την προαγωγή του πρωτοψάλτη της Εκκλησίας της Κρήτης στη θέση του επισκόπου της Μήλου, μαθαίνουμε ότι την εποχή εκείνη στο νησί ήταν εγκατεστημένος ένας άγνωστος αριθμός Λατίνων.⁷¹ Οι άποικοι δεν αποτελούσαν ένα ενιαίο σύνολο με κοινά χαρακτηριστικά, αυτό τουλάχιστον φαίνεται να υπαινίσσεται ο Ιννοκέντιος, όταν αναφέρει ότι για τις δυσκολίες και τους κινδύνους που αντιμετώπιζαν

69. Παπαδοπούλου, *Istoria*, σ. 120-21.

70. Παπαδοπούλου, *Istoria*, σ. 130-31.

71. *Acta Innocenti PP IV (1243-1254)*, έκδοση του T. Haluščynskij, CICO IV, I, Ρώμη 1962, αρ. 87 (22 Μαρτίου 1253).

οι πιστοί εξαιτίας της μακρόχρονης απουσίας καθολικού επισκόπου τον είχαν πληροφόρησει οι *nobiles viri domini et alii homines insulae Milonis*: επειδή η θέση του επισκόπου είχε χηρέψει από πενταετίας, τα παιδιά των Λατίνων ήταν αναγκασμένα να βαπτίζονται και να δέχονται τα μυστήρια από ορθόδοξους ιερείς, με προφανή τον κίνδυνο να μεταστραφούν.

Ποιοι, όμως, ήταν αυτοί οι *nobiles viri domini et alii homines insule Milonis* και ποιες οι μεταξύ τους σχέσεις; Τα στοιχεία που διαθέτουμε μας επιτρέπουν να κάνουμε ορισμένες διαπιστώσεις, τουλάχιστον για την τελευταία τριακονταετία του 13ου αιώνα. Κατά την υπό εξέταση περίοδο τη διακυβέρνηση της Μήλου είχε ο γιος του δούκα της Νάξου, Φραγκίσκος Σανούδος, και η σύζυγός του Κασσάνδρα, οι οποίοι μας είναι γνωστοί από το κείμενο της *Istoria*.⁷² Αν κρίνουμε από τις πρωτοβουλίες που πήρε, προκειμένου να αποτρέψει την επικείμενη κατάληψη της Σύρου από τον Βαρθολομαίο Γκίτζη, η Κασσάνδρα θα πρέπει ήδη το 1288/9 να είχε διαδεχθεί τον σύζυγό της στη διακυβέρνηση της νησιού. Επιπλέον, πρέπει να ταυτίζεται με την κυρία της Μήλου (*domina insule Melli*), που μνημονεύεται σε πράξη του νοταρίου του Χάνδακα Pietro Pizzolo του έτους 1300 σχετικά με την αγοραπωλησία ποσότητας μελιού και λαδιού από το νησί της Μήλου.⁷³

Σύμφωνα με μια πράξη του βενετού νοταρίου Leonardo Marcello, τον Σεπτέμβριο του 1280 στον Χάνδακα της Κρήτης, οι Ιωάννης Scutario, Βασίλης Vassalo και Blasio Filacanevo, όλοι κάτοικοι Μήλου, δάνεισαν στον επίσκοπο της Μήλου Vitale 306 υπέρπυρα *in Creta currentia* για ένα μήνα, προκειμένου να καλύψει προσωπικές του ανάγκες και τα έξοδα συντήρησης της εκκλησίας του.⁷⁴ Εκτός από

72. Παπαδοπούλου, *Istoria*, σ. 120-21.

73. Pietro Pizzolo, *Notaio in Candia (1304-1305)*, εκδ. S. I. Carbone, Βενετία 1985, σ. 255, αρ. 556 (2 Ιουνίου 1300) και σ. 257, αρ. 560 (3 Ιουνίου 1300).

74. Marcello Leonardo, *Notaio in Candia. 1278-1281*, εκδ. M. Chiudano - A. Lombardo, Βενετία 1960, αρ. 223 (6 Σεπτεμβρίου 1280). Για τον Blasio Filacanevo ή Filachanavo, βλ. επίσης αρ. 133 (20 Σεπτέμβριος 1279), και Pietro Pizzolo, *Notaio in Candia*, σ. 140, αρ. 295 (23 Μαρτίου 1300).

τον Βασίλη, γνωρίζουμε ότι ένα ακόμα μέλος της οικογένειας Vassalo ήταν εγκατεστημένο στη Μήλο κατά την περίοδο 1283-1300. Πρόκειται για τον Ανδρέα Vassalo του Θωμά, ο οποίος κατείχε στο νησί ένα φέουδο. Στις 14 Αυγούστου 1283 το Μεγάλο Συμβούλιο έδωσε εντολή στον δούκα της Κρήτης να μεριμνήσει ώστε να αποδοθούν στον Ανδρέα οι βιλλάνοι και οι βιλλάνες του που είχαν διαφύγει από τη Μήλο στην Κρήτη με τον όρο ότι ο τελευταίος θα φρόντιζε για την επιστροφή των βιλλάνων του κράτους που είχαν αναζητήσει καταφύγιο ad suas partes.⁷⁵ Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Ανδρέας Vassalo συνδέεται με τον Blasio Filacanevo και την Κασσάνδρα Σανούδου μέσω ενός κοινού γνωστού και συγγενή, κατά πάσα πιθανότητα, του πρώτου, τον Ιουλιανό Vassalo, μόνιμο κάτοικο Χάνδακα.

Σύμφωνα με τον Karl Hopf, η Σαντορίνη κατακτήθηκε από τον Ιάκωβο Α' Barozzi, ο οποίος στη συνέχεια αναγνώρισε την επικυριαρχία του Μάρκου Α' Σανούδου. Ο ισχυρισμός αυτός, όμως, του γερμανού ιστορικού δεν επιβεβαιώνεται από τις σύγχρονες με τα γεγονότα πηγές. Εξάλλου, όπως απέδειξε ο S. Borsari, το πρώτο μέλος της γνωστής βενετικής οικογένειας που έφερε τον τίτλο «dominator insularum Sancte Erini et Thirasiae» ήταν ο εγγονός του φερόμενου ως κατακτητή της Σαντορίνης, ο Ιάκωβος Β' Barozzi.⁷⁶

Μια απόφαση του δικαστηρίου του δούκα της Κρήτης, που αφορά υπόθεση διεκδίκησης βιλλάνου, σε συνδυασμό με το ήδη γνωστό υλικό μάς επιτρέπει σήμερα να αποκαταστήσουμε σε μεγάλο βαθμό το ιστορικό της εγκατάστασης των Λατίνων στο νησί της Σαντορίνης.⁷⁷ Το Φθινόπωρο του 1336 ο Μαρίνος Barozzi προσέφυγε στις βενετικές

75. R. Cessi, *Deliberazioni del Maggior Consiglio di Venezia*, III, Μπολόνια 1931-1950, σ. 42, 125 (14 Αυγούστου 1283). Για τον Ανδρέα Vassalo, βλ. επίσης Pietro Pizzolo, *Notaio in Candia*, σ. 258, αρ. 562.

76. Βλ. Borsari, *Studi*, σ. 36-37 και *Dizionario Biografico degli Italiani*, VI, Ρώμη 1964, Barozzi Andrea and Iacopo (όπου και όλη η προγενέστερη βιβλιογραφία).

77. A. S. V., *Archivio Duca di Candia*, b. 29, fasc. 4, 27 Σεπτεμβρίου 1336. Η απόφαση έχει εκδοθεί μερικώς από την E. Santschi, «Quelques aspects du statut des non-libres en Crete au XIVe s.», *Θησαυρίσματα* 9, 1972, σ. 112.

αρχές της Κρήτης ισχυριζόμενος ότι ο Ματθαίος, γιος του Princivalis Desde από τη Σαντορίνη, ήταν βιλλάνος του. Κατά την υπεράσπισή του, ο Ματθαίος υποστήριξε ότι ο πατέρας του ήταν ελεύθερος και νόθος γιος του Γουλιέλμου Desde, ο οποίος ήταν βενετός υπήκοος. Ειδικότερα, ανέφερε ότι ο παππούς του tempore quo acquire fuerunt insule Agipelagi, interfuit dicte acquisitioni et habuit dominium tercii et in dicto dominio habuit usque ad tempus quo dicta insula accepta fuit de manibus Latinorum per gentem domini Imperatoris Constantinopoli. Κατά συνέπεια, ο ίδιος ήταν απόγονος των πρώτων φεουδαρχών που είχαν εγκατασταθεί στη Σαντορίνη. Παρόλο που κινδύνευσε σοβαρά να απολέσει τα δικαιώματά του εξαιτίας μιας παλαιότερης ψευδούς ομολογίας, ο Ματθαίος τελικά αθωώθηκε από το δικαστήριο, στοιχείο που προσθέτει ιδιαίτερη βαρύτητα στη μαρτυρία του. Η κατάκτηση της Σαντορίνης, όπως προκύπτει από την κατάθεση του Desde, δεν ήταν έργο ενός και μόνου ανθρώπου, αλλά αποτέλεσμα συλλογικής προσπάθειας. Ενδέχεται μάλιστα να επρόκειτο για μια ολωσδιόλου οικογενειακή υπόθεση, αφού, σύμφωνα με συμβολαιογραφική πράξη, ένας Guido Desde, συγγενής ασφαλώς του Γουλιέλμου, κατείχε το μισό της Σαντορίνης στα 1271.⁷⁸

Μολονότι ο Ματθαίος Desde δεν διευκρινίζει αν ο πρόγονός του είχε αναγνωρίσει την επικυριαρχία του δούκα της Νάξου, οι στενές σχέσεις που υπήρχαν ανάμεσα στα δύο νησιά επιβεβαιώνονται έμμεσα από το γεγονός ότι κατά τη διάρκεια του 13ου αιώνα η καθολική επισκοπή της Σαντορίνης καταργήθηκε και ενώθηκε με τη λατινική αρχιεπισκοπή της Νάξου.⁷⁹

Μετά την εκδίωξη των Desde από τους «ανθρώπους» του αυτοκράτορα γύρω στα 1275, το νησί της Σαντορίνης παρέμεινε στη βυζαντινή δικαιοδοσία για εικοσιπέντε και πλέον χρόνια ακόμα. Τον Αύγουστο του 1301, στο περιθώριο του βυζαντινο-βενετικού πολέμου, ο Αγκωνίτης πειρατής Marciliano Ferante δέχθηκε να ανακαταλάβει το νησί

78. *Documenti della colonia veneziana di Creta. I. Imbreviature di Pietro Scardon* (1271), εκδ. A. Lombardo, Τορίνο 1942, σ. 60, αρ. 157 (15 Μάρτιος 1271).

79. Borsari, *Studi*, σ. 36-37.

για λογαριασμό του Γουλιέλμου Σανούδου, με τον όρο ότι θα του το παρέδιδε μετά από πενήνήμερη λεηλασία.⁸⁰ Η επιχείρηση φαίνεται πως κατέληξε σε αποτυχία, γιατί το νησί βρέθηκε λίγο αργότερα στην κατοχή του Ιακώβου Barozzi. Έμπειρος αξιωματούχος με μακρόχρονη θητεία σε σημαντικές θέσεις στο βενετοκρατούμενο Αιγαίο, ο Barozzi έσπευσε να εκμεταλλευθεί τις ευκαιρίες που παρουσιάζονταν στην περιοχή λόγω του πολέμου, προκειμένου να αποκτήσει κυριαρχικά δικαιώματα σε ένα από τα πλέον ιδιόμορφα νησιά του Αρχιπελάγους.⁸¹ Η ενέργειά του αυτή καθώς και το γεγονός ότι αναγνώρισε την επικυριαρχία της Βενετίας εξόργισαν τον δούκα Γουλιέλμο Σανούδο, ο οποίος συνέλαβε τον Barozzi για να τον απελευθερώσει μόνο μετά από την παρέμβαση του Μεγάλου Συμβουλίου.⁸² Ο Σανούδος κατόρθωσε τελικά το 1335 να αποσπάσει το νησί από τους απογόνους του Ιακώβου Barozzi, με αποτέλεσμα να ξεσπάσει δικαστική διαμάχη, στην οποία όμως αυτήν τη φορά η Βενετία απέφυγε να πάρει θέση.⁸³

Σχετικά με την πρωτεύουσα του δουκάτου, τη Νάξο, και την οργάνωσή της στα χρόνια της διακυβέρνησης των τριών πρώτων δουκών, η πληροφόρησή μας προέρχεται αποκλειστικά από μεταγενέστερους συγγραφείς αμφίβολης ως επί το πλείστον αξιοπιστίας. Σύμφωνα με μια όψιμη παράδοση, ο ιδρυτής του δουκάτου διαίρεσε το νησί σε 56 φέουδα, τα οποία στη συνέχεια διένειμε στους αξιωματούχους του και τους ευγενείς που είχαν έρθει να εγκατασταθούν στο νησί. Αν και στην πραγματικότητα η ιστορία αυτή δεν είναι παρά απλή μετάθεση στο παρελθόν της κατάστασης που επικρατούσε στη Νάξο κατά τον 17ο

80. Benvenuto de Brixano, «Notaio in Candia (1301-1302)», έκδοση R. Morozzo della Rocca, Βενετία 1950 [Fonti per la Storia di Venezia], σ. 102, αρ. 297 (18 Αυγούστου 1301). Loenertz, *Les Ghisi*, σ. 104.

81. Πριν εκλεγεί στο αξίωμα του δούκα της Κρήτης (1301-1303) ο Barozzi είχε διατελέσει ρέκτορας Χανίων (πριν από τον Ιανουάριο του 1296), βάλως της Εύβοιας από το 1295 ως το 1297 και πιθανότατα ως το 1299.

82. *Dizionario Biografico degli Italiani*, VI, βλ. λ. Barozzi, Iacopo.

83. E. Zachariadou, *Trade and Crusade. Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydin (1300-1415)*, Βενετία 1983, σ. 94.

αίωνα –όταν το μεγαλύτερο μέρος των γαιών του νησιού είχε περάσει σε χέρια Ελλήνων–, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι μετά την κατάκτηση, ο Σανούδος δήμευσε γη την οποία στη συνέχεια μοίρασε ως φέουδα στους αποίκους. Παρόμοια, άλλωστε, διαδικασία είδαμε ότι ακολουθήθηκε και στα άλλα νησιά της επικράτειάς του. Όμως, η απώλεια της γης δεν θα οδηγούσε τους μέχρι τότε γαιοκτήμονες σε αντίδραση; Η σχεδόν πλήρης άγνοιά μας για τη σύνθεση του νησιωτικού πληθυσμού κατά την τελευταία βυζαντινή περίοδο, καθώς και για την αναλογία μικρής, μεσαίας και μεγάλης έγγειας ιδιοκτησίας, δυσχεραίνει την απάντηση του παραπάνω ερωτήματος. Όπως επίσης και το γεγονός ότι δεν γνωρίζουμε τίποτα για τον συσχετισμό ανάμεσα στη δημόσια, την εκκλησιαστική και την ιδιωτική γη. Χωρίς αυτά τα στοιχεία είναι πολύ δύσκολο να υπολογίσουμε ποιοι θίγονταν περισσότερο και ποιοι λιγότερο από τη νέα κατάσταση πραγμάτων. Υπήρξαν άραγε εδώ, όπως και σε άλλες περιοχές του ελλαδικού χώρου, ορισμένοι κάτοικοι που προτίμησαν την εξορία από το να συμπράξουν με τους ξένους κατακτητές;⁸⁴

Οι μελετητές της ιστορίας και των θεσμών του δουκάτου του Αιγαίου Πελάγους συμφωνούν ότι η συμφιλιοτική προς τον εγχώριο πληθυσμό πολιτική που ακολούθησε ο Μάρκος Α΄ Σανούδος, όπως αυτή συνάγεται μέσα από α) το γάμο του με την αδελφή του αυτοκράτορα της Νικαίας Θεοδώρου Λάσκαρη, β) τους στενούς δεσμούς που ανέπτυξε με ένα κομμάτι της κρητικής αριστοκρατίας στη διάρκεια της εξέγερσης των Αγιοστεφανιτών, και γ) από την ανεξίτηρησική που έδειξε προς τους Έλληνες, σε συνδυασμό με την αριθμητική αδυναμία των κατακτητών οδήγησε από νωρίς στην ενσωμάτωση πολλών Ελλήνων στην τάξη των φεουδαρχών.⁸⁵

84. Ch. A. Maltezos, «Les grecs de la Mer Egée pendant la période de la latinocratie», *ERYTHEIA, Ediciones y Textos, no 2, Actas de las VIII jornadas sobre Bisancio*, Vitoria-Gasteiz 1993, σ. 140-45.

85. Fotheringham, *Marco Sanudo*, σ. 65-68, 109-10. Jacoby, *La féodalité*, σ. 284. D. Jacoby, «Les états Latins en Roumanie: phénomènes sociaux et économiques (1204-1350 environ)», *XVe Congrès International d'Études Byzantines. Rapports et*

Στον αντίποδα των παραπάνω επιχειρημάτων θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει: πρώτον, ότι ο γάμος του δούκα του Αιγαίου Πελάγους με την ελληνίδα πριγκίπισσα δεν επιβεβαιώνεται από καμία βυζαντινή πηγή· δεύτερον, ότι δεν γνωρίζουμε αν και πόσοι κρητικοί άρχοντες τον ακολούθησαν στη Νάξο όταν αποχώρησε από την Κρήτη – βέβαιο είναι πάντως ότι ο Κωνσταντίνος Σκορδίλης παρέμεινε στη μεγαλόνησο· και τρίτον, ότι η οικειοποίηση και παραχώρηση της περιουσίας της ναξιακής μονής του San Salvatore από τον Σανούδο στο μοναστήρι της Santa Trinità και San Michele Arcangelo di Brondolo στη Βενετία το 1227, λίγο πριν πεθάνει, έρχεται σε πλήρη αντίθεση με τους ισχυρισμούς των βενετικών χρονικών, τους οποίους αναπαράγει και ο ιησουΐτης R. Sauger, σχετικά με τη θρησκευτική πολιτική του ιδρυτή του δουκάτου, ότι δηλαδή, ...επικύρωσε όλα τα προνόμια του έλληνα αρχιεπίσκοπου, των ιερέων και των μοναχών· απάλλαξε τα μοναστήρια του τάγματος του Αγίου Βασιλείου από κάθε δασμό και φόρο.⁸⁶

Επομένως, εύλογα προκύπτει το ερώτημα αν η ενσωμάτωση του εντόπιου στοιχείου στους κόλπους της φεουδαρχικής ιεραρχίας, για την οποία δεν υπάρχει καμία αμφιβολία, υπήρξε πιο αργή και σύνθετη διαδικασία. Μήπως τελικά η ηρεμία που επικράτησε στο εσωτερικό του δουκάτου τις πρώτες δεκαετίες μετά την κατάκτηση δεν ήταν παρά μια περίοδος αναδιάταξης και αναμονής; Ίσως δεν είναι τυχαίο ότι η πρώτη ένταση στις σχέσεις κατακτητών και κατακτημένων

co-rapports, Αθήνα 1976 [= ο ίδιος, *Recherches sur la Méditerranée orientale du XIIe au XVe siècle*, Λονδίνο 1979, αρ. I, σ. 3-51 και ειδικά σ. 26]. Ματζεζου, «Les grecs de la Mer Egée pendant la période de la latinocratie», σ. 143-45.

86. Lanfranchi Strina, SS. *Trinità e S. Michele Arcangelo di Brondolo*, σ. 439, αρ. 679. ...il conferma l'Archevêque Grec, les Prêtres et les Religieux dans tous leurs privilèges; il exempta tous les Monasteres de l'Ordre de Saint Basile de tailles et de toutes sortes d'impositions...: Fotheringham, *Marco Sanudo*, σ. 115-16· βλ. επίσης R. Sauger, *Ιστορία των αρχαίων δουκών και λοιπών ηγεμόνων του Αιγαίου Πελάγους μετά περιγραφής των κυριώτερων νήσων και των αξιολογότερων μνημείων αυτών*, μτφρ. Α. Μ. Καράλης, Σύρος 1879 (ανατύπωση περιοδικό *Απεραθίτικα* 1, 1992), σ. 22.

παρουσιάστηκε στα χρόνια του Μάρκου Β' Σανούδου, μια περίοδο που συμπίπτει με την αναβίωση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας στην Κωνσταντινούπολη και με την προσπάθεια για ανάκτηση των χαμένων εδαφών, μια περίοδο ιδιαίτερα κρίσιμη για την επιβίωση του δουκάτου. Αφορμή, σύμφωνα με την παράδοση, ήταν η προσπάθεια του δούκα να καταργήσει ένα τοπικό έθιμο συνδεδεμένο με τη λατρεία του Αγίου Παχωμίου.⁸⁷ Η ενέργειά του αυτή είχε ως αποτέλεσμα να εξεγερθούν οι κάτοικοι της Δρυμαλίας, της πιο εύφορης περιοχής του νησιού. Η εξέγερση, στην οποία πρωτοστάτησαν ιερείς και μοναχοί φαίνεται ότι δεν πήρε μεγαλύτερες διαστάσεις, αν και ο Sauger υποστηρίζει ότι ο δούκας φοβούμενος γενίκευση των επεισοδίων ανήγειρε το Απάνω Κάστρο για να αντιμετωπίσει τους επαναστάτες.

Σιωπηλός μάρτυρας των εξελίξεων και ευαίσθητος δείκτης των αλλαγών, η τέχνη στη Νάξο αποτυπώνει με σαφήνεια τον ιδεολογικό προσανατολισμό των κατοίκων του νησιού αλλά και τις ανακατατάξεις που επέφερε στην τοπική κοινωνία η νέα πραγματικότητα της λατινικής κατοχής. Μετά από μια περίοδο ύφεσης κατά το πρώτο μισό του 13ου αιώνα ακολουθεί μια έξαρση τις τρεις τελευταίες δεκαετίες, με πυκνότερη την παρουσία νέων ή επιζωγραφισμένων εκκλησιών.⁸⁸

87. Sauger, *Ιστορία των αρχαίων δουκών και λοιπών ηγεμόνων του Αιγαίου Πελάγους*, σ. 40. Στη Νάξο, μέχρι σχετικά πρόσφατα, συνήθιζαν να περνούν τα ασθενή και ατροφικά παιδιά μέσα από θυρίδες στους τοίχους των εκκλησιών που ήταν αφιερωμένες στον Άγιο Παχώμιο, το όνομα του οποίου είχε συνδεθεί από παρετυμολογία με το επίθετο παχύς, επειδή πίστευαν ότι μπορούσε να τα παχύνει. Για το έθιμο του «τροποπεράσματος», βλ. Στεφ. Δ. Ήμελλος, «Περί του εν τη νήσω Νάξω εθίμου του "Τροποπεράσματος"», *EEKM* 1, 1961, σ. 515-28.

88. Μ. Χατζηδάκης, «Η μνημειακή ζωγραφική στην Ελλάδα. Ποσοτικές προσεγγίσεις», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών* 56, 1981, σ. 375-90. Νάξος, *Ψηφιδωτά-Τοιχογραφίες, Βυζαντινή Τέχνη στην Ελλάδα*, Αθήνα, 1989, σ. 10-16· Μ. Αχειμάστου-Ποταμιάνου, «Η μνημειακή ζωγραφική στα νησιά του Αιγαίου κατά τον 13ο αιώνα. Η περίπτωση της Ρόδου και της Νάξου», στο *Η βυζαντινή τέχνη μετά την Τέταρτη Σταυροφορία. Η Τέταρτη Σταυροφορία και οι επιπτώσεις της, Διεθνές Συνέδριο, Ακαδημία Αθηνών, 9-12 Μαρτίου 2004*, επιστ. επιμ. Π. Α. Βοκοτόπουλος, Αθήνα 2007, σ. 13-24.

Ανάπτυξη, η οποία ενδεχομένως συνδέεται με την αφύπνιση της συνείδησης των ορθόδοξων πληθυσμών μετά την ανάκτηση της βυζαντινής πρωτεύουσας και τις προσπάθειες για την ένωση των Εκκλησιών στη Λυών το 1274. Οι ναοί που κατασκευάζονται στο νησί κατά το διάστημα αυτό είναι μικρών διαστάσεων, κτισμένοι με ταπεινά υλικά. Ενώ οι κτήτορες δεν είναι πλέον άρχοντες αλλά χωρικοί, ιερείς ή ζωγράφοι με τις οικογένειές τους. Η εικονογράφηση των μνημείων, από την άλλη, είναι ποιοτικά ανώτερη από προηγούμενες εποχές, αν και συντηρητικού χαρακτήρα, και μαρτυρεί τους συνεχιζόμενους δεσμούς του νησιού με τα «ελεύθερα» καλλιτεχνικά κέντρα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Οι περιορισμένες, τέλος, δυτικές επιδράσεις που παρατηρούνται σε σύγκριση με τις άλλες βενετοκρατούμενες περιοχές φανερώνουν την απόσταση που χωρίζει ακόμα κατακτητές και κατακτημένους.

ΜΑΡΙΝΑ ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗ

Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών
Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών

Παράρτημα

A.S.V., *Cancellaria inferiore, Notai*, b. 32
(not. Rafayno de Caresini), f. 61v-62r.

Το πρωτότυπο της πράξης, το οποίο προφανώς κράτησε ο ίδιος ο ενδιαφερόμενος, έχει χαθεί. Σώζεται σχέδιό της που καταχώρησε ο νοτάριος στο πρωτόκολλό του.

Ο δούκας του Αιγαίου Πελάγους, Γιαννούλης Σανούδος, ανανεώνει την παραχώρηση του φεούδου στην Άνδρο που είχαν κάνει οι προκατόχοί του προς τους προγόνους του βενετού ευγενή *Simoneto Dandolo*. Η ανανέωση γίνεται λόγω θανάτου του αδελφού και προκατόχου του Γιαννούλη, δούκα Νικολάου Σανούδου. Το φέουδο περιλαμβάνει το χωριό Μιλέδα στην Άνδρο, με τους βιλλάνους που κατοικούν σε αυτό και όλα τα βάρη και τα δικαιώματά του. Ως αντάλλαγμα για την παραχώρηση, ο *Dandolo* οφείλει να δώσει όρκο πίστης και υποτέλειας στον δούκα, επιφυλάσσοντας όμως την πίστη του στη βενετική δημοκρατία, και να του προσφέρει τις υπηρεσίες ενός ιππέα, ο οποίος θα προέρχεται από τις γαίες του. Με βάση τις συνθήκες της Λατινικής Αυτοκρατορίας, ο υποτελής υποχρεούται να μεταβεί στο δουκάτο, προκειμένου να δηλώσει υποτέλεια στο νέο δούκα, μέσα σε διάστημα δύο ετών και δύο ημερών από το θάνατο του προκατόχου του, ειδάλως κινδυνεύει να χάσει το φέουδο. Επειδή όμως ο ενδιαφερόμενος αδυνατεί να εγκαταλείψει τη Βενετία, ο δούκας δεσμεύεται ότι ο χρόνος μετά την παρέλευση της προθεσμίας δεν θα ληφθεί εις βάρος του και εξουσιοδοτεί τον Ιωάννη Σανούδο να ταξιδέψει στην πόλη των τεναγών και να προβεί αντ' αυτού στην περιβολή του φεούδου εκεί.

1343, 17 November

Carta privilegii investiture facte domino Symoneto Dandulo de casali vocato Mileda de insula Andre per dominum Janulium Sanuto Agyopellagi Ducem.

facta est carta¹

In nomine domini nostri Ihesu Christi amen. Anno nativitatis eiusdem millesimo trecentesimo quadregesimo tercio, indictione undecima, die decimo septimo novembris, Venetiis, in ecclesia Sancti Johannis Confessoris de Rivoalto, presentibus nobilibus et sapientibus viris dominis Johanne Sanuto, quondam domini Marini, Sancti Apolinari, Phylippo Contareno, quondam domini Johannis, Sancti Sylvestri, Andrea Contareno, quondam domini Nicolai, Sancti Paterniani, Bertucio Georgio, filio domini Nicolai Georgio Marchionensis Bondenza, Manfredino de Pasqualibus, juris perito, et aliis testibus ibi vocatis specialiter et rogatis. Cum nobilis et sapiens vir dominus Symonetus Dandulo, filius quondam egregii viri domini Fantini Dandulo, de confinio Sancti Sylvestri, ac progenitores sui habuerint et recognoverint unum casale, vocatum Mileda, situm in insula Andre, in pheudum a magnifico quondam domino Nicola Sanudo, Ayopellagi duce, et a progenitoribus suis, et idem dominus Symonetus, iuxta consuetudinem Imperii Romanie, teneretur se personaliter presentare coram illustre domino Janulio Sanuto, Ayopellagi duce, quondam fratre et herede prefati domini Nicole defuncti, infra duos annos et duos dies ad petendum investituram pheudi et casali predicti, et ei promittendum ea qua per forma suorum privilegiorum dicto domino Janulio facere debet, et cum ipse dominus Symonetus personaliter illuc se transferere non possit pluribus impedimentis iustis et verisimilibus impeditus; et nobilis vir dominus Johannes Sanuto, filius quondam domini Phylippi Sanuto, virtute commissionis

1. in margine.

quam habebat a prefato domino Janulio Sanuto, facte manu Nicole, notai Veneciarum ac cancellarii Nigropontis, in millesimo trecentesimo quadregesimo primo, mensis octubris, die quinto, intrante indictione decima, Nigroponte promississet soleniter eidem domino Symoneto quod dictus dominus Janulius nunquam dicet vel alegabit contra eum aliquem discursum temporis sed potius investituram predictam confereret, lapsu temporis non obstante; ut de dicta promissione constat carta facta manu Johannis Triuisani, presbiteri Sancti Samuelis et notai, in millesimo quadregesimo primo, mensis januarii, die decimoseptimo, intrante indictione decima, Rivoalti, a me infrascripto notaio visa et lecta. Idcirco suprascriptus dominus Johannes Sanuto habens speciale mandatum a prefato domino Janulio Sanuto ad infrascripta exercenda ut patet ibi in presentia testium predictorum et mei notai infrascripti constitit et constat per patentes litteras ipsius domini Januli, sui veri sigilli in cera viridi impressione munitas, quarum tenor talis est: Nos Janulius, Agyopellagi dux, de amicabile nobilitate et consanguinitate nobilis viri domini Johannis Sanuti, habitatoris Nigropontis, dilecti consanguinei nostri, merito confidentes, tenore presentium nostrarum patentium litterarum, committimus eidem domino Johanni et plenam bayliam et auctoritatem nostram concedimus investiendi nobilem virum dominum Symonetum Dandulo, honorabilem civem Veneciarum, hominem nostrum legium, de feudo et jure feudi quod a nobis tenet in insula nostra Andre ac omnibus et singulis ad iddem feudum spectantibus quoquo modo, recepto ab eodem domino Symoneto pro nobis fidelitatis debite iuramento sed bonum usum et laudabilem consuetudinem Imperii Romanie; concedentes et committentes eidem domino Johanni in predictis omnibus et dependentibus ex eis plenarie iures nostras, ac decerentes et laudantes ex nunc quod per eum in predictis actum fuerit prout per nos ipsos perpetua firmitate valere. Et ad clariorem certitudinem omnium promissorum, nos Janulius, Agyopellagi dux prefatus, has nostras patentes litteras mandavimus inferius nostri sigilli impressione muniri. Datum Nigroponte, anno nativitatis Domini millesimo trecentesimo qudragesimo tercio, indictione duodecima, die octavo, mensis octubris. In ipso autem sigillo sculpta et figurata

erat arma propria et consueta ipsius domini Januli in uno clipeo, et in rotunditate illius sculptum et figuratum erat sic: ✠ S(igillum) Ianulli: Sanuto: Agiopelagi: Ducis. Igitur iamdictus dominus Johannes Sanuto, commissionem, mandatum et intencionem prefati domini / (f. 62r) Januli sequutus, nomine et vice ipsius domini Januli ac omni modo, jure et forma quibus melius potuit, in presentia testium predictorum et mei notai infrascripti, ratificans, approbans et confirmans promissionem alias factam per eum nomine predicto, quod aliquid preiudicium non generaretur ipsi domino Symoneto pro aliquo lapsu temporis, nomine et vice ipsius domini Januli, et per ipsum dominum Janulium et suos heredes, nomine recti et legalis feudi, secundum usum et bonam consuetudinem Imperii Romanie, investivit, confirmavit, donavit et concessit suprascripto domino Symoneto Dandulo, nato olim domini Fantini, et eius heredibus in perpetuum terram et feudum, quam et quod olim bone memorie dominus Marcus Sanuto, ducatus Nichixie et Andre dominator, et ceteri progenitores prefati domini Januli, per se et eorum heredes, predicto domino Fantino et aliis progenitoribus dicti domini Symoneti, et subsequenter dominus Guillelmus Sanuto predicto Fantino et postmodum eidem domino Symoneto, et similiter dominus Nicola Sanuto ipsi domino Symoneto et eius heredibus in perpetuum donaverunt, concesserunt et dederunt in feudo hereditario. Videlicet casale quod vocatur Mileda, situm in insula Andre, cum villanis, rationibus, juribus, pertinentiis, honore et jurisdictione eiusdem casali pertinentibus, taliter quod dictus dominus Symonetus et eius heredes decetero dictum casale, vocatum Mileda, cum villanis et predictis suis rationibus et pertinentiis et cum omni honore et jurisdictione dicto casali pertinentibus habeat, teneat et possideat et ex inde trahat omnem suam utilitatem et profectum, sine dicti domini Januli suorumque heredum contradictione, dans dictus dominus Johannes, nomine antedicto, eidem domino Symoneto liberam potestatem, sua auctoritate, quando volet intrandi tenutam, sasinam et possessionem dicti casalis cum villanis et omnibus predictis suis juribus, et ipsum casale perpetuo habendi, tenendi et possidendi in eo et suis heredibus a dicto domino Janulio et suis heredibus ut predictum est. Et pro dicto

feudo seu casali dictus dominus Symonetus ibi soleniter et legitime prestitit eidem domino Johanni Sanuto, recipienti nomine quo sign(a) debite fidelitatis iuramentum, et fecit homagium legium contra omnes personas de mundo, salva et anteposita fidelitate domini ducis et communis Veneciarum. Et pro servicio dicti feudi seu casalis dictus dominus Symonetus per se et suos heredes dicto domino Janulo et suis heredibus dare debet unum servientem ad equum, serviturum dictum feudum, secundum bonum usum Imperii Romanie. Promisit quoque dictus dominus Johannes, nomine domini Januli et per heredes dicti domini Januli, dicto domino Symoneto et eius heredibus dictum feudum sive casale perpetuo ab omni persona defendere et guarentare suo posse. Et ad maiorem firmitatem et in testimonium huius rei hanc presentem cartam privilegii dictus dominus Johannes, dicto nomine, ex suo sigillo pendentem iussit et fecit communiri.